

شناسایی مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهش در آموزش عالی و

واکاوی آنها در منابع روش تحقیق فارسی

Identification of Components and Indicators of Research Ethics in Higher Education and their Analysis in the Persian Sources of Research Methodology

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۷/۰۸/۲۱

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۱۰/۰۶

Hassan Eslamian

حسن اسلامیان*

Morteza Moradi doliskani

مرتضی مرادی دولیسکانی**

Abstract: The main objective of conducting the present study was to identify the components and indicators of research ethics in higher education and analyze them in Persian books on research methodology. The latter was conducted using the descriptive-analytic method. The statistical population of the study included all books, articles, charters and standards on research ethics as well as documents and resources related to research ethics between 1971 and 2017. Regarding the sampling method, it was decided to use census, which due to limited population, led to analysis of all available sources and references. Given the data collection tool, it was attempted to make use of snippet forms. Besides, the qualitative analysis method was used to analyze and summarize the findings. The research findings showed that, generally, there were three components and, for each component, indicators for the research ethics as follows: 1) The ethical principles pertained to the researcher and its related issues, 2) The ethical principles related to the participants in the research and its related issues, and 3) The ethical principles related to the publication of research results and its related items. Furthermore, the results showed that, in relation to the components and indicators of the research ethics, some disperse discussion has been developed in the books of research methodology in the dispersed and superficial way. In general, given the importance and research ethics in the higher education system, it is necessary to practically and theoretically focus on this important domain.

Keywords: Research ethics, components, indicators, sources of research methodology, higher education.

چکیده: هدف اصلی از اجرای پژوهش حاضر، شناسایی مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهش در آموزش عالی و واکاوی آنها در کتاب‌های روش تحقیق فارسی بود که با روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفت. جامعه آماری پژوهش شامل همه کتاب‌ها، مقاله‌ها، منشورها و موازین اخلاق پژوهش، مدارک و منابع مرتبط با اخلاق پژوهش در بین سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۹۶ بود. روش نمونه‌گیری از نوع سرشماری بود و با توجه به محدود بودن جامعه، از تمامی منابع و مراجع استفاده شد. ابزار گردآوری داده‌ها، فرم فیش‌برداری بود و برای تحلیل و جمع‌بندی یافته‌ها از شیوه تحلیل کیفی استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان داد به‌طور کلی، سه مؤلفه و برای هر مؤلفه نشانگرهایی برای اخلاق پژوهش قابل طرح است که عبارت‌اند از ۱- اصول اخلاقی پژوهشگر و موارد مربوط به آن؛ ۲- اصول اخلاقی مرتبط با شرکت‌کنندگان پژوهش و موارد مربوط به آن؛ ۳- اصول اخلاقی مرتبط با انتشار نتایج پژوهش و موارد مربوط به آن. همچنین نتایج نشان داد در کتاب‌های روش تحقیق، در ارتباط با مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهش، به‌طور پراکنده و سطحی، مباحثی ارائه شده است. در مجموع با نظر به اهمیت و منزلت اخلاق پژوهش در نظام آموزش عالی، ضروری است تا در حوزه نظر و عمل، توجه ویژه‌ای به آن معطوف شود.

واژگان کلیدی: اخلاق پژوهش، مؤلفه‌ها، نشانگرها، منابع روش تحقیق، آموزش عالی

*دانش آموخته دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه اصفهان

**دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول):

(moradi_master2011@yahoo.com)

مقدمه و بیان مسئله

آموزش عالی، مظهر رشد و توسعه اطلاعات و دانش و تأمین‌کننده قدرت جوامع در عرصه رقابت جهانی است. این پدیده رو به رشد به دلیل اهمیت ذاتی که دارد به صورت روزافزونی از سوی جوامع مورد توجه قرار می‌گیرد و در عین حال به خاطر تنوع نیازهای جوامع شامل کارکردهای مختلفی همچون آموزش، پژوهش و توسعه نیروی انسانی می‌شود. در حال حاضر، در بین کارکردهای مختلف آموزش عالی، کارکرد پژوهش اهمیت فزاینده‌ای به خود گرفته است (معروفی، کیامنش، مهرمحمدی و علی‌عسگری، ۱۳۸۶). پژوهش به معنی جستجو کردن، پی‌جویی، بحث و تجسس و رسیدگی کردن و به اصطلاح علمی؛ یعنی تلاش و کوشش نظام‌مند علمی پژوهشگر یا دانشمند برای حل مسئله علمی و پاسخگویی بهتر به نیازهای بشری است (آقابخشی، ۱۳۷۹). درواقع می‌توان گفت رشد و شکوفایی مادی و معنوی تمدن‌ها و جوامع بشری در گرو پژوهش است (تابعی و فرزاد، ۱۳۸۶؛ خالقی، ۱۳۸۷).

چالش‌های پیش روی دانشگاه‌ها باعث پیدایش این انگیزه در ذی‌نفعان مختلف شده که به فکر توجه به موضوعات اخلاقی در کلاس درس، پژوهش و مدیریت آموزش عالی باشند (مارمولجو، ۲۰۰۶)؛ زیرا شکل‌گیری اخلاق در مؤسسات، سازمان‌ها و آموزش عالی باعث کاهش سودگرایی و نزدیکی با ذی‌نفعان می‌شود (رابرتسون و والتر^۲، ۲۰۰۷).

اخلاق در همه زمینه‌ها و فعالیت‌های آموزش عالی از مدیریت گرفته تا فعالیت فعالیت‌های پژوهشی و تدریس کاربرد دارد. به‌طور کلی، اخلاق از وظایف قانونی و مسئولیت‌های حرفه‌ای مؤسسات فراتر می‌رود و مسائلی را مورد توجه قرار می‌دهد که ضرورتاً پاسخ راحتی برای آنها وجود ندارد (هوپر^۳، ۲۰۰۵). نبود اخلاق در سازمان و دانشگاه باعث سوء رفتار مدیران، افسردگی دانشجویان، لذت نبردن از زندگی شغلی، فرسوده شدن استادان، لطمه به زندگی فردی افراد، ایجاد طبقات اجتماعی، ترجیح منافع فردی بر منافع اجتماعی و زیر پا گذاشتن حقوق دانشجویان در محیط دانشگاهی می‌شود (میرکمالی، ۱۳۸۲). اما با وجود این تأکیدات در حوزه

---

1. Mormolejo

2. Robertson & Walter

3. Hooper

عملیاتی، هنوز اخلاق و برنامه‌ریزی اخلاقی در فرایند مدیریت و برنامه‌های دانشگاه، مورد غفلت قرار می‌گیرد (کار^۱، ۲۰۰۷؛ به نقل از هوگان^۲، ۲۰۰۹).

به‌طور کلی اخلاق در آموزش عالی دارای ابعاد و چارچوب‌های مختلفی است. امانوئل، وندلر، کیلن و گراد^۳ (۲۰۰۴)، چهار بعد اساسی برای اخلاق در آموزش عالی بیان کرده‌اند که عبارت‌اند از: اخلاق در مدیریت دانشگاه، اخلاق پژوهشی، اخلاق دانشجویی و اخلاق در تدریس.

رعایت اصول اخلاقی را در فرایند پژوهش اعم از انگیزه پژوهش، نحوه پژوهش و نتیجه پژوهش، اخلاق پژوهشی گویند. تعاریف دیگری نیز ارائه شده است: اخلاق در پژوهش، رابطه‌ای عقلانی و قانونی است که به موجب آن، مؤلفان و پژوهشگران را ملزم به رعایت حقوق مؤلف و خالق اثر می‌کنند (کوچکی و همکاران، ۱۳۹۲). اخلاق پژوهشی شامل دو حالت کلی است: یکی اصول اخلاقی مربوط به عناوین و یافته‌ها که آن را در عبارت وجدانیات می‌توان جستجو کرد و دیگری، اصول اخلاقی مربوط به روش‌ها و فرایندهای علمی است که عنوان مربوط به آن در عبارت امانت‌داری به ظهور می‌رسد و نتایج آن در عباراتی مانند صداقت، بی‌طرفی، شکاکیت موضوع، همکاری با گروه‌های پژوهشی خلاصه می‌شود و بیانگر این است که خالق اثر تا چه حد نسبت به آنچه خلق کرده و منابع منسوب به آن، امانت‌دار بوده و حق مؤلف را به‌درستی ادا کرده است (خالقی، ۱۳۸۷).

در مقابل تعریف اخلاق پژوهش، بداخلاقی علمی - پژوهشی^۴ نیز به کار برده می‌شود که در واقع عکس تعریف اخلاق پژوهشی است. مؤسسه سلامتی عمومی آمریکا بداخلاقی علمی را این‌گونه تعریف کرده است: جعل، تحریف، دزدیدن تألیفات یا اختراعات دیگران (اسپون هولز^۵، ۲۰۰۰)، یا گزارش نادرست آزمایش‌ها، تأثیر دادن پیش‌فرض‌های ذهنی خود در هنگام عمل و نتیجه‌گیری، گزارش نادرست نتایج و نمودارها و برجسته نشان دادن بعضی موارد خاص و به‌طور کلی عدم امانت‌داری، اعمال نفوذ غیر منطقی در ترتیب اسامی نویسندگان و غیره. در واقع

1. Carr

2. Hogan

3. Emanuel, Wendler, Killen & Grady

4. Misconduct in Scientific Research

5. Sponholz

می‌توان گفت پژوهش همان‌گونه که می‌تواند در مسیر رشد و اعتلای علمی قرار گیرد و انسان را به کمال برساند، چنانچه در مسیر نادرست قرار بگیرد، آسیب‌های جبران ناپذیری را از خود به جای خواهد گذاشت. بنابراین، ضرورت رعایت اخلاق پژوهش نمایان می‌شود تا پژوهشگر با کاربرد اوصاف و ویژگی‌های روانی مثبت به تقویت و نیروبخشی خود اقدام کند و با فاصله گرفتن از هجوم صفات و رذایل منفی اخلاقی، خود را از آسیب‌ها و آفت‌های فعالیت‌های علمی و پژوهشی برهاند تا به پژوهشگری ایدئال تبدیل شود (تابعی و فرزاد، ۱۳۸۶).

به‌طورکلی، موضوع اخلاق در پژوهش نسبت به گذشته پراهمیت‌تر شده است، زیرا در حال حاضر اولاً از افراد و مؤسسات علمی انتظار می‌رود نسبت به اقدامات خود مسئولیت‌پذیرتر باشند، در ثانی وجود رقابت بسیار شدید بین دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی در مواقعی زمینه را برای بروز رفتارهای پژوهشی غیراخلاقی مهیا می‌کند، زیرا نوشتن مقاله‌ها و اجرای پژوهش‌های بیشتر در بسیاری موارد امتیاز تلقی می‌شود و عاملی است که از طریق آن افراد به موقعیت بهتری در زمینه تخصصی خود دست می‌یابند و این عجله برای دستیابی به موقعیت بهتر بعضاً باعث برخی رفتارهای غیراخلاقی می‌شود. بنابراین می‌توان گفت دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی نیازمند توجه ویژه‌ای به تدوین و اجرایی کردن استانداردهای حرفه‌ای و تعهدات اخلاقی پژوهش هستند؛ زیرا بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش‌ها تعداد بسیار کمی از افراد از مسائل غیراخلاقی محتمل در پژوهش مانند دزدی ادبی، تضاد علایق، مسائل مربوط به جمع‌آوری اطلاعات و آزمودنی‌ها آگاه هستند (آرتینو و براون^۱، ۲۰۰۹).

با وجود برخی پژوهش‌های انجام گرفته در زمینه اخلاق در پژوهش، پژوهش‌های جامعی که نشان‌دهنده وظایف اخلاقی پژوهشگر در فرایند اجرای پژوهش باشد (به‌ویژه در ایران)، دیده نمی‌شود. بنابراین، ضرورت اجرای پژوهش‌های جامع در این زمینه، بسیار احساس می‌شود. درواقع با نظر به پژوهش‌ها، منابع و دیدگاه‌هایی که درباره اخلاق در پژوهش وجود دارد، لازم است مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاقی در پژوهش شناسایی شود تا زوایا و ابعاد اخلاق پژوهش و وظایف اخلاقی پژوهشگران در فرایند اجرای پژوهش، روشن شود. از این‌رو با توجه به تأکید صاحب‌نظران بر

¹. Artino & Brawon

منزلت و جایگاه اخلاق پژوهش در نظام آموزش عالی و غفلت پژوهشگران از مطالعات جامع و کاربردی در این زمینه، در پژوهش حاضر نخست مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهش در آموزش عالی شناسایی شد. سپس مؤلفه‌ها و نشانگرهای مزبور در کتاب‌های روش تحقیق فارسی، مورد بررسی قرار گرفت تا سهم کوچکی در راستای نهادینه کردن ارزش‌های اخلاق پژوهش به‌عنوان حلقه‌های مفقوده و عواملی مغفول در مطالعات مرتبط با پژوهش در آموزش عالی، در جامعه علمی کشورمان در آینده داشته باشد. با توجه به آنچه گفته شد می‌توان دو پرسش مطرح کرد:

- ۱- مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهش در آموزش عالی کدام‌اند؟
- ۲- در کتاب‌های روش پژوهش تألیف شده به زبان فارسی، به چه مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهشی اشاره شده است؟

روش‌شناسی پژوهش

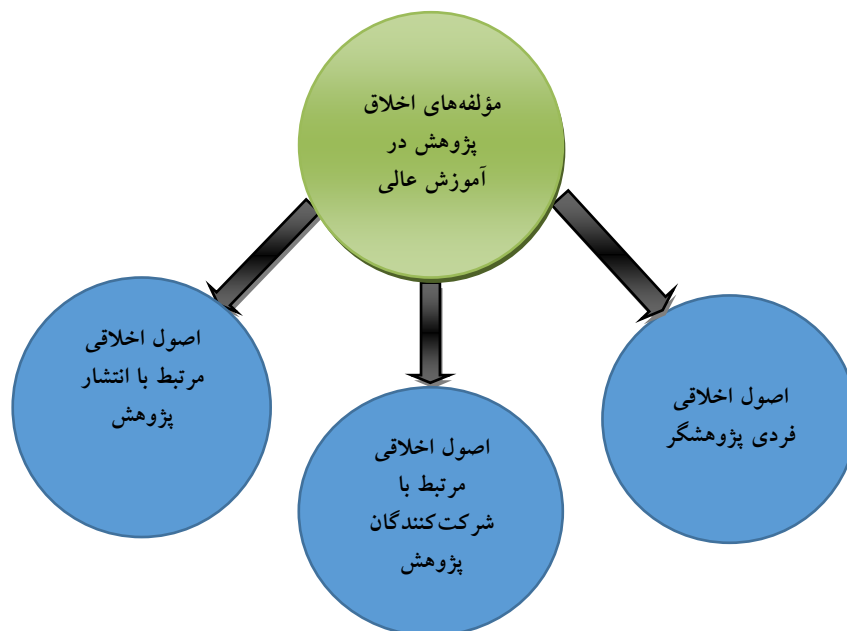
روش این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع و هدف‌های پژوهش، توصیفی-تحلیلی و نیز استنتاجی بود. از این روش که از نوع پژوهش‌های کیفی است (مرادی دولیسکانی، سعیدی رضوانی، کرمی و امین‌خندقی، ۱۳۹۵)، می‌توان هم برای نظریه پردازی و هم برای تحلیل، ارزیابی و نقد نظریه در عرصه تعلیم و تربیت استفاده کرد (باقری، سجادیه و توسلی، ۱۳۸۹). به این معنا که در مقام تبیین از روش تحلیل و در مقام نتیجه‌گیری و کشف دلالت‌های تربیتی از روش استنتاجی استفاده شده است. یادآور می‌شود که روش تحلیل، طیفی میان توصیف و نقد را در برمی‌گیرد. روش تحلیل به یک معنا ناگزیر از توصیف مفهوم‌ها و برشمردن ویژگی‌های اصیل آن مفهوم‌هاست. این امر می‌تواند با استفاده از روش تحلیل پاره‌پاره یا روش توصیف جامع از زبان که طی آن به قصد کشف جغرافیای منطقی مفهوم‌ها، شبکه مفهومی و روابط مفهوم‌ها با یکدیگر بررسی می‌شود، انجام گیرد. از سویی به دلیل بررسی فلسفی و هنجاری موضوع، روش استنتاج نظری و عملی را می‌توان به کار برد (دست‌مرد، صفایی مقدم، پاک‌سرشت و شهنی بیلاق، ۱۳۹۱). در این روش، یافته‌ها در رابطه با هدف‌ها و پرسش‌های پژوهشی، گردآوری و سپس انتخاب و متمرکز شده است. در مرحله بعد، اطلاعات به دست آمده طبقه‌بندی شده و جزئیات بررسی می‌شود تا درنهایت به صورت زنجیره‌ای از شواهد و ایجاد رابطه منطقی میان مطالب،

نتیجه‌گیری شود (شریف‌زاده و قاضی، ۱۳۹۳). نیک‌نشان و همکاران (۱۳۹۱) مراحل این روش را چنین بیان کرده‌اند: گردآوری و انتخاب منابع مرتبط با موضوع، مطالعه دقیق منابع به‌منظور بازشناسی دیدگاه‌های مطرح شده در حوزه مورد بررسی و درنهایت، استخراج اطلاعات و استنتاج از آنها (نیک‌نشان و همکاران، ۱۳۹۱). در این مطالعه نیز در گام اول با بررسی، ادبیات، منابع و اسناد مرتبط با موضوع پژوهش، مؤلفه‌های متناسب اخلاق در پژوهش شناسایی شد. در گام دوم، ویژگی‌ها و مقوله‌های مربوط به اخلاق در پژوهش استخراج و درنهایت، با ادغام و تلفیق مقوله‌های مشابه، مقوله و مؤلفه مناسب تحلیل، استنتاج و مفهوم‌سازی شد. جامعه آماری پژوهش، شامل همه کتاب‌های روش پژوهش به زبان فارسی (بین سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۹۶) و همچنین اسناد مدارک در منابع و مجلات داخلی، منشورها و موازین اخلاقی مصوب وزارت علوم تحقیقات و فناوری مرتبط با اخلاق پژوهش بود. با توجه به آنکه همه منابع، مدارک موجود و اسناد مرتبط با موضوع (منابعی که پژوهشگر از کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان جست‌وجو و پیدا کرد) مورد بررسی قرار گرفت، روش نمونه‌گیری به صورت سرشماری بود. ابزار گردآوری داده‌ها، فرم فیش‌برداری بوده و به‌منظور تحلیل و جمع‌بندی یافته‌ها از شیوه تحلیل کیفی استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

پرسش اول پژوهش: مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهش در آموزش عالی کدام‌اند؟

برای پاسخ به پرسش اول، پس از بررسی و تحلیل همه کتاب‌ها، مقاله‌ها، منشورها و موازین اخلاق، مدارک و منابع مرتبط با اخلاق پژوهش با استفاده از روش تحلیلی استنتاجی، سه مؤلفه اصلی برای اخلاق پژوهش تعیین شد که عبارت‌اند از: اصول اخلاقی پژوهشگر؛ ۲- اصول اخلاقی مرتبط با انتشار نتایج پژوهش؛ ۳- اصول اخلاقی مرتبط با شرکت‌کنندگان پژوهش (شکل ۱).

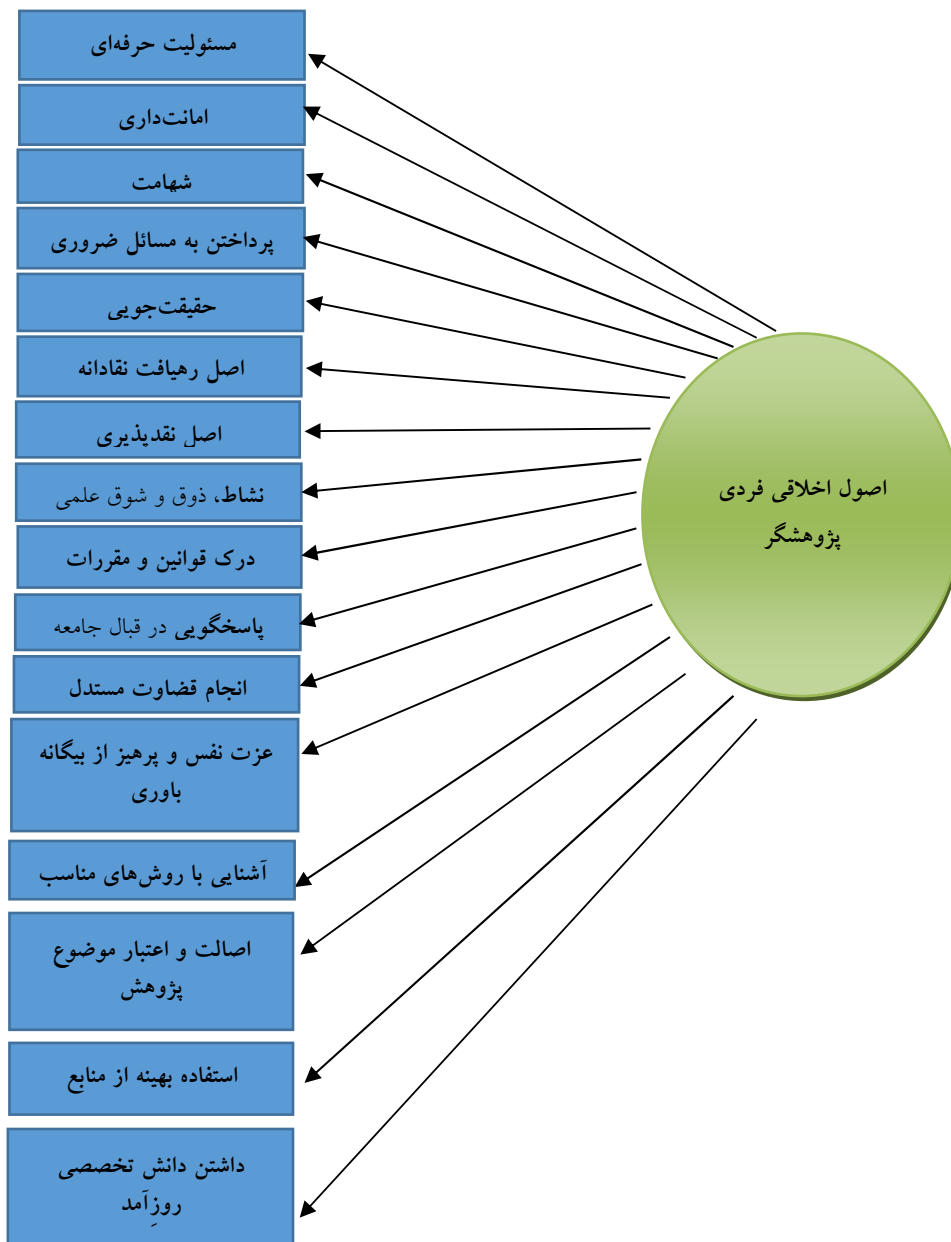

شکل (۱) مؤلفه‌های اخلاق پژوهش

پس از تعیین مؤلفه‌های اخلاق پژوهش، نشانگرهای مرتبط با هر یک از مؤلفه‌های یاد شده، شناسایی و استخراج و به‌طور منظم و دقیق، ذیل هر مؤلفه ارائه شد که در ادامه پژوهش به آن اشاره می‌شود.

۱- اصول اخلاقی فردی پژوهشگر

در فرایند اجرای پژوهش، پژوهشگر محور اصلی پژوهش است، زیرا از نقطه شروع تا پایان فرایند پژوهش، همه فعالیت‌های مرتبط با پژوهش متأثر از تصمیمات، انتخاب‌ها و اخلاق حرفه‌ای و انسانی پژوهشگر است. بنابراین لازم است پژوهشگر به قواعد اخلاقی در فرایند اجرای پژوهش، پایبند و متعهد باشد. با مطالعه عمیق این پژوهش‌ها و پس از استخراج و کشف اصول متعدد و همچنین سازمان‌دهی دقیق این اصول و حذف موارد تکراری، اصول اخلاق پژوهشی که باید از سوی پژوهشگر در فرایند اجرای پژوهش توجه قرار گیرد، شناسایی و استخراج شد (شکل ۲) که در ادامه این اصول تشریح می‌شود.

شکل (۲) نشانگرهای مرتبط با مؤلفه اصول اخلاقی فردی پژوهشگر

۱-۱- **مسئولیت حرفه‌ای:** لازم است پژوهشگر، شرایط لازم و کافی را برای انجام پژوهش داشته باشد. پژوهش غیر حرفه‌ای، نه تنها به تولید علم و توسعه آن یاری نمی‌رساند، بلکه سبب سرگشتگی پژوهشگر می‌شود. همچنین، پژوهشگر از اینکه مسئول حفظ شایستگی حرفه‌ای است و باید در حوزه تخصصی‌اش صاحب دانش به‌روز باشد، آگاه است که ممکن است از طریق آموزش رسمی، کارگاه‌ها، همایش‌ها و یادگیری الکترونیک حاصل شود. افزون بر این، پژوهشگر لازم است تمام تلاش خویش را برای پرهیز از دوباره‌کاری در موضوع پژوهش به کار بندد (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۳).

۱-۲- **امانت‌داری:** رعایت حق مالکیت فکری در برخورداری از اطلاعات به دست آمده، از مصادیق امانت‌داری است. حفظ منابع و ابزارهای پژوهش نیز مصداق دیگر آن است که در پژوهش‌های معطوف به احیای میراث مکتوب اهمیت فراوانی دارد. به تعبیر زرین‌کوب، محقق را هیچ آفتی از این بدتر نیست که به سرقت کار دیگران عادت کند (ساروخانی، ۱۳۸۵). پژوهشگر موظف است منبع هر مطلبی را که از دیگران نقل می‌کند، حتی اگر نقل به معنا باشد، دقیقاً ذکر کند. رعایت حق مالکیت معنوی در بهره‌گیری از اطلاعات به دست آمده، یکی از مصادیق امانت‌داری است (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۳؛ شریفی، ۱۳۸۴).

۱-۳- **شهامت:** پژوهشگر ممکن است پیش از اجرای پژوهش، نگران مشکلات و موانعی باشد که بر سر راه پژوهش قرار دارند. وی لازم است که با عزمی راسخ در اجرای پژوهش، شهامت به خرج دهد و شروع به کار کند و از بزرگ‌نمایی مشکلات و موانع بپرهیزد (شریفی، ۱۳۸۴).

۱-۴- **پرداختن به مسائل ضروری جامعه:** در این زمینه، همان‌گونه که پیمپل^۱ و کلانتری (۱۳۸۵) اشاره کرده‌اند، پژوهشگر لازم است از فراگیری دانش مضر و غیرسودمند به حال جامعه بپرهیزد و با انتخاب موضوعات متناسب به تولید دانش مفید اقدام کند.

۱-۵- **حقیقت‌جویی:** پژوهشگر لازم است تمام تلاش خویش را در جهت کشف حقیقت به کارگیرد و هرگز ترسی از مشکلاتی که ممکن است دیگران برای او به وجود آورند، نداشته باشد. به ارسطو اعتراض شد که چرا حرمت استاد خود، افلاطون

¹. Pimple

را نگه نداشته و دیدگاه‌های او را به نقد کشیده است. وی پاسخ داد: افلاطون را دوست دارم؛ اما به حقیقت، بیش از افلاطون علاقه دارم (شریفی، ۱۳۸۴).

۶-۱- اصل رهیافت نقادانه: نقد کارهای دیگران در حقیقت عبارت است از اینکه منتقد از طریق علم و آگاهی درباره یافته‌های دیگران تحقیق کند و صحت و درستی آن را دریابد. اگر آزادی از دست برود، همه چیز از دست می‌رود و شرط لازم دستیابی به آزادی، کسب معرفت است. این هم مرهون و رهیافت نقادانه به معرفت است نه متکی به سرسپردگی (پوپر^۱، ترجمه پایا، ۱۳۷۹).

۷-۱- اصل نقدپذیری: همان‌گونه که اخذ رهیافت نقادانه اخلاقی است، نقدپذیری نیز اخلاقی است. نقدی که بر پژوهش‌های ما نوشته می‌شود، بهترین هدیه ای است که می‌توان به دست آورد. بنابراین باید نقدها را ارج نهمیم و ناقدان را تکرار کنیم. پژوهشگر باید از غرور و نابداری دوری کرده، نقدها را ارج نهد و از آنها در جهت بهبود کار خود بهره جوید (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۳). در حقیقت در مقام یک پژوهشگر، باید غرور، به‌ویژه تکبر که به بیماری عقیده‌پرستی منجر می‌شود را کنار نهاد (ملکیان، ۱۳۸۵).

۸-۱- نشاط: پژوهشگر لازم است در تمامی مراحل اجرای پژوهش، شادابی و ذوق و شوق علمی خویش را حفظ کند و خستگی به خود راه ندهد. از عواملی که باعث بی‌انگیزگی در اجرای پژوهش می‌شوند می‌توان به بی‌علاقگی به موضوع پژوهش یا ابهام و نداشتن درک صحیح از موضوع پژوهش اشاره کرد (شریفی، ۱۳۸۴؛ آذربایجانی، ۱۳۹۱).

۹-۱- درک و فهم قوانین، سیاست‌ها و مقررات: پژوهشگر لازم است از مقررات و سیاست‌های حرفه‌ای، سازمانی، دولتی و راهبردهای علمی در طرح، اجرا و گزارش‌دهی پژوهش آگاه باشد (براک^۲، ۲۰۰۰).

۱۰-۱- پاسخگویی: پژوهشگران لازم است آگاه باشند که در مقابل کارفرمایان، حامیان مالی و دیگر نهادهای خصوصی و عمومی و به‌ویژه در قبال جامعه، پاسخگو هستند. به‌ویژه، پژوهشگرانی که با منابع مالی عمومی حمایت می‌شوند، در خصوص نتیجه‌بخش (کارآمد) بودن استفاده از پول مالیات‌دهندگان مسئول‌اند. در نتیجه، باید

^۱. Popper

^۲. Brock

طرفدار رفتار منطقی و شفاف و مدیریت کارآمد باشند و با یک حسابرس خبره که از طرف کارفرما یا حمایت‌کننده مالی طرح یا از طرف کمیته‌های اخلاقی مشخص شده همکاری کنند (براک، ۲۰۰۰).

۱۱-۱- **قضاوت مستدل:** پژوهشگر در مقام توصیف، تبیین و حتی ارزش داوری باید پایبند استدلال باشد و این سخن کلیفورد^۱ (۱۸۴۵-۱۸۶۹) را آویزه گوش قرار دهد: «باوری را نپذیریم مگر آنکه همه ادله اثبات حقایق آن را داشته باشیم».

۱۲-۱- **عزت نفس و پرهیز از بیگانه‌باوری:** با نفوذ تدریجی فرهنگ بیگانه، انسان‌های زیر سلطه، نه تنها پول‌پرست، ظاهربین و صنعت زده می‌شوند، بلکه از خود و فرهنگ محیط خود نیز جدا شده و رفته‌رفته حقیقت انسانی و کمال نهایی خویش را فراموش می‌کنند. پدیده فرار مغزها را می‌توان یکی از پیامدهای بیگانه‌باوری به شمار آورد. اگر پژوهشگری مقهور فرهنگ وارداتی و به بیماری مزمن غرب‌زدگی مبتلا شود، به خاطر بیماری خودکم‌بینی، ملت نیز از شر او در امان نیست (زاهدی و لاریجانی، ۱۳۹۰).

۱۳-۱- **داشتن دانش تخصصی روزآمد در موضوع پژوهش:** پژوهشگر باید دارای دانش تخصصی به‌روز باشد و مسئله را با توجه به دانش پیشین و سنخیت آن با رشته علمی خود انتخاب و تدوین کند.

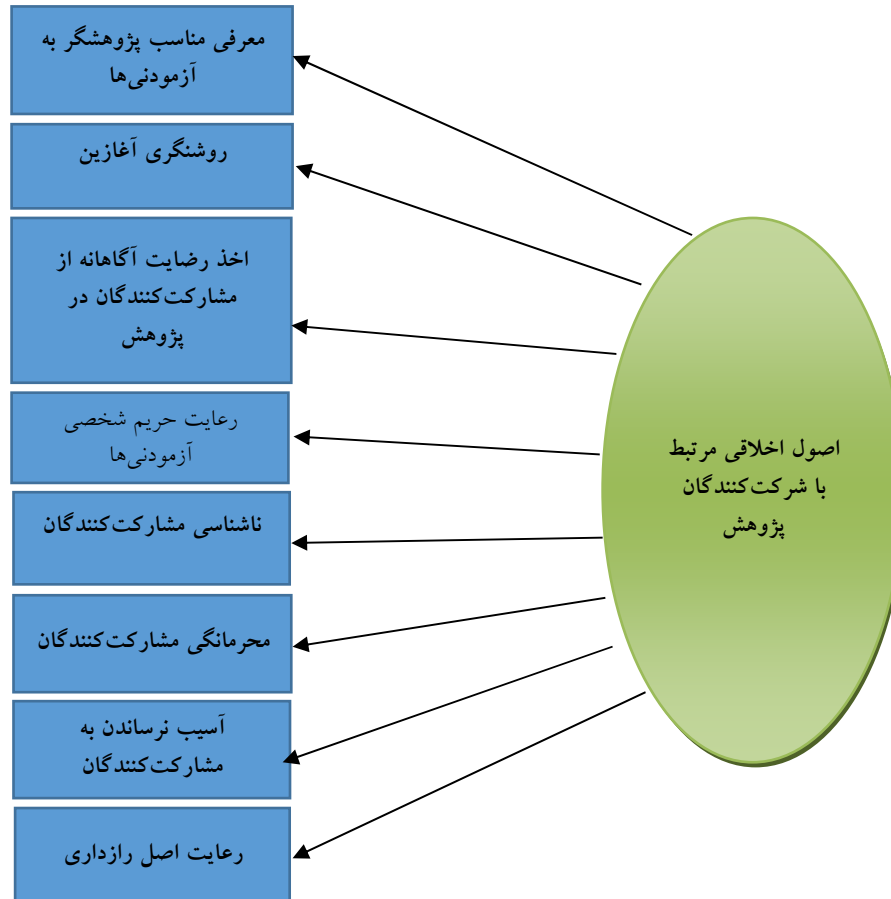
۱۴-۱- **آشنایی با روش متناسب با موضوع و کاربرد آن در مراحل مختلف پژوهش:** پژوهشگر باید با روش‌ها و فنون لازم برای گردآوری داده‌های معتبر و تحلیل آنها آشنا باشد.

۱۵-۱- **اصالت، اعتبار علمی و ارزشمندی موضوع پژوهش:** پژوهشگر باید پژوهشی را انتخاب کند که موضوع آن اصیل و دارای اعتبار علمی باشد و به تولید دانش جدید یا بهسازی زندگی بشر منتهی شود.

۱۶-۱- **استفاده بهینه از منابع:** پژوهشگر موظف است موضوع پژوهش خود را با توجه به محدودیت منابع مالی، زمان و نیروی انسانی به‌گونه‌ای انتخاب کند که ضمن تحقق منافع ملی کشور در فهرست اولویت‌های پژوهشی نیز باشد (منشور و موازین اخلاق پژوهش، ۱۳۹۰).

¹. Clifford

۲- اصول اخلاقی مرتبط با شرکت کنندگان پژوهش: بخش مهمی از وظایف و مسئولیت‌های اخلاقی پژوهشگر در فرایند پژوهش مرتبط با رعایت اخلاق در رفتار با آزمودنی‌های پژوهش است. آزمودنی‌های شرکت‌کننده در پژوهش شامل آزمودنی‌های انسانی، حیوان، گیاه و اشیاء است. اما استفاده از انسان‌ها به‌عنوان آزمودنی‌های پژوهش، در بین پژوهشگران (به‌ویژه در حوزه علوم رفتاری) متداول‌تر است.

شکل (۳) نشانگرهای مرتبط با مؤلفه اصول اخلاقی مرتبط با شرکت کنندگان پژوهش

۲-۱- معرفی مناسب: اخلاق پژوهش علمی اقتضا می‌کند که پژوهشگر خود را به آزمودنی‌ها معرفی و از ارائه اطلاعات نادرست درباره خود خودداری کند.

۲-۲- روشنگری آغازین: پژوهشگر موظف است آزمودنی‌ها را از نوع پرسش‌های پژوهش، درجه حساسیت این پرسش‌ها و تأثیرهای احتمالی پژوهش بر آنها، آگاه کند (منشور و موازین اخلاق پژوهش، ۱۳۹۰).

۲-۳- رضایت آگاهانه: بیشتر منابع مرتبط با اخلاق پژوهش، به رضایت مشارکت‌کنندگان پیش از شروع پژوهش، اشاره داشته‌اند. کسب رضایت آگاهانه شاید به نظر راحت برسد؛ اما بسیاری از پژوهشگران، آن را در عمل دشوار یافته‌اند و در برخی شرایط، کسب چنین رضایتی را لطمه به پژوهش یا پژوهشگر می‌دانند.

همان‌گونه که فادن و بیچامپ^۱ (۱۹۸۶) نیز اشاره کرده‌اند، پژوهشگر در بیشتر شرایط، نیاز دارد تا مشارکت‌کنندگان در پژوهش را با اطلاعاتی راجع به هدف، روش‌ها، خطرهای، مشکلات، ناملايمات و پیامدهای ممکن پژوهش آماده کند و در شرایطی که پژوهش خطر بسیاری دارد، باید فرصت‌های مناسبی برای سرباز زدن از مشارکت در پژوهش، بدون دردسر یا گرفتاری، به مشارکت‌کنندگان داده شود. منظور از خطر، آسیب‌های احتمالی جسمی یا روانی و ناراحتی یا فشار وارد شده به مشارکت‌کنندگان در پژوهش است که ممکن است فرایند پژوهش برایشان ایجاد کند (فیلپات^۲، ۲۰۰۴).

۲-۴- رعایت حریم شخصی افراد: ورود بدون توافق آگاهانه به حریم شخصی افراد، تعدی به مهم‌ترین حق آنان است. این اصل در پژوهش‌های تجربی انسانی اهمیت فراوان دارد. در این زمینه تاکنن (۱۹۷۸) از بین تمامی ملاحظه‌های لازم در ارتباط با رعایت حریم شخصی افراد، به رعایت حقوق زیر اشاره کرده است (دلاور، ۱۳۹۶).

۲-۴-۱- آزادی افراد برای مشارکت نکردن در پژوهش: اولین و مهم‌ترین حقی که هر انسان دارد، عبارت است از آزادی مشارکت نکردن در پژوهش.

1. Faden & Bichamp

2. Philpot

۲-۴-۲- داشتن اسم مستعار: تمام افرادی که در یک پژوهش مشارکت می‌کنند، حق دارند برای خود اسم مستعار انتخاب کنند تا شناخته نشوند. برای جلوگیری از شناخته شدن افراد و رعایت این حق می‌توان به یکی از شیوه‌های زیر عمل کرد:
الف- اطلاعات جمع‌آوری شده از افراد به صورت گروهی تجزیه و تحلیل شود؛
ب- در صورت امکان برای هر یک از افراد کد به کار برده شود.

۲-۴-۳- انتظار پذیرش مسئولیت به وسیله پژوهشگر: هریک از افراد انتظار دارند که پژوهشگر، انسان مسئولیت‌پذیر و به مسائل انسانی، حساس و مسئول باشد. هر شخص، اطلاعاتی مربوط به خود دارد که مایل نیست دیگران از آن آگاه شوند. در یک تعریف از حریم خصوصی آمده است: چیزی خصوصی نامیده می‌شود که فرد بتواند دسترسی به آن را در مهار خود داشته باشد و حمایت از حریم خصوصی یعنی حمایت از فرد در مقابل دسترسی دیگران به چیزهای خصوصی‌اش، بدون خواست وی (شهریاری، ۱۳۸۶).

اطلاعات شخصی قابل شناسایی که برای هدف پژوهشی خاصی گردآوری شده‌اند، نباید برای هدف‌های پژوهشی دیگری به کار روند. پیش‌شرط طبیعی برای استفاده دوباره از این اطلاعات، رضایت دوباره شخص است. این شرط، برای داده‌هایی که بر اساس آنها شخص مشارکت‌کننده در پژوهش شناسایی نمی‌شود، به کار نمی‌رود (هومان^۱، ۱۹۹۱).

۲-۵- ناشناسی: ناشناسی به این معنا است که پژوهشگر و افرادی که نتیجه پژوهش وی را می‌خوانند، راهی برای شناسایی افراد مشارکت‌کننده در پژوهش نداشته باشند و به هیچ‌وجه، نشانه‌ای برای شناسایی مشارکت‌کنندگان در پژوهش وجود نداشته باشد. البته مسئله ناشناس ماندن پاسخگو، مشکلاتی نیز به همراه دارد. به‌عنوان مثال، اگر ندانید چه کسانی از پاسخ گفتن خودداری کرده‌اند، تنها راه چاره این است که پرسشنامه‌ها را دوباره برای تمام پاسخگویان ارسال کنید و از افرادی که قبلاً پاسخ داده‌اند، بخواهید که برای بار دوم پرسشنامه را پر نکنند. راه دیگر برای ناشناس ماندن مشارکت‌کنندگان، این است که اسم افراد، از اطلاعاتی که می‌دهند، جدا شود یا اینکه

^۱. Homan

از پرسیدن نام یا هر چیز دیگر که موجب شناسایی افراد در پژوهش می‌شود، پرهیز یا از نام مستعار استفاده شود (شاو^۱، ۲۰۰۳).

۲-۶- محرمانگی: اگر ناشناس ماندن همه جا ممکن نیست، محرمانگی را می‌توان ضمانت کرد. محرمانگی به این معناست که پژوهشگر، هویت پاسخ‌دهندگان را می‌داند اما قول می‌دهد که هرگز آن را فاش نکند. پژوهشگر و همکاران پژوهش که به هویت مشارکت‌کنندگان دسترسی دارند، باید برای پایبندی اخلاقی مربوط، توجیه شوند و آموزش ببینند و در اولین فرصت، نام‌ها و نشانی‌ها از روی پرسشنامه‌ها پاک یا برداشته شود و جای آنها را شماره یا نام مستعار بگیرد.

۲-۷- آسیب رساندن: فراهم کردن وضعیت آسایش جسمی و روانی شرکت‌کنندگان در پژوهش‌های علوم رفتاری اهمیت فراوانی دارد و خاستگاه بروز مسائل اخلاقی قرار می‌گیرد (خروشی، نصر و خروشی، ۱۳۹۵). این اصل، ایجاب می‌کند که پژوهش اجتماعی به‌گونه‌ای هدایت شود که آسیب رساندن به گروه‌های اجتماعی یا افراد مشارکت‌کننده در پژوهش و نیز خویشاوندان و اطرافیان آنها را به حداقل برساند (براک، ۲۰۰۰). می‌توان گفت بارزترین آسیب برای مشارکت‌کننده، افشای اطلاعاتی است که وی در اختیار پژوهشگر قرار داده و ممکن است حریم خصوصی، زندگی خانوادگی و روابط اجتماعی وی را به مخاطره بیندازد (ریچاردسون و مک‌مولان^۲، ۲۰۰۷).

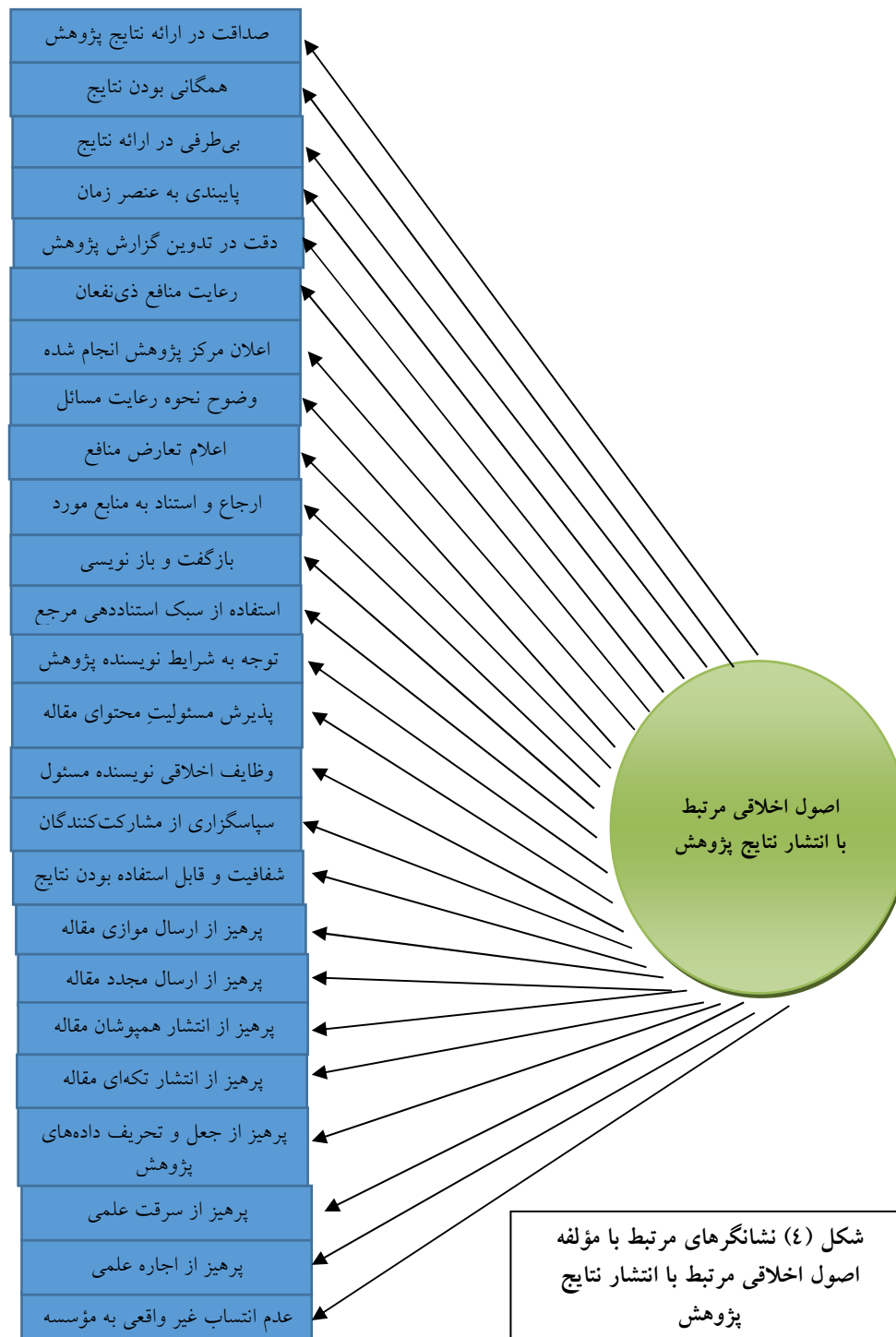
۲-۸- اصل رازداری: پژوهشگر به بسیاری از اطلاعات شخصی افراد دست می‌یابد که اسرار افرادند و فاش کردن آنها تعدی به حقوق دیگران است. این امر در مطالعات تجربی انسانی اهمیت بسزایی دارد. به‌طور مثال، پژوهشگری که برای یک بنگاه بزرگ اقتصادی در باب ارتقای مدیران به پژوهش مشغول است و با فرضیه «همبستگی نارسسیم» اطلاعات در خصوص مدیران آن بنگاه گردآوری می‌کند، اطلاعاتی که وی درمی‌یابد اسرار غیر قابل فاش هستند.

۳- اصول اخلاقی مرتبط با انتشار نتایج پژوهش

در ادامه به اصول اخلاقی مرتبط با ارائه و انتشار نتایج پژوهش اشاره می‌شود.

¹ Shaw

² Richardson and McMullan

۳-۱- **صداقت:** اخلاق پژوهش ایجاب می‌کند که پژوهشگر در ارائه صادقانه نتایج و توزیع و اشاعه آن به جامعه پژوهشی بکوشد. پژوهشگران، مسئولیت ویژه‌ای برای ارزیابی دقیق نتایج پژوهش خود و عرضه آن به عموم دارند. پژوهشگر در مرحله تولید دانش نباید آگاهانه تحت تأثیر پیش‌داوری‌ها و اصول غیرمنطقی قرار گیرد و لازم است نتایجی را که واقعاً از کار پژوهشی به دست آورده است، چه فرضیه‌های اصلی پژوهش را تأیید کنند و چه تأیید نکنند، صادقانه منعکس کند و از دخل و تصرف در آنها بپرهیزد. در عین حال، پژوهشگر باید منابع اطلاعاتی را که در طول مدت پژوهش از آنها بهره برده و حاصل تلاش و اندیشه دیگران‌اند، ذکر کند و از حامیان پژوهش نیز با ذکر نامشان قدردانی کند (مطلبی‌فرد، آراسته، محبت و دستا، ۱۳۹۱).

در ارائه نتایج پژوهش، پژوهشگر موظف است محدودیت‌ها را برای خوانندگان بیان کند. اگر در اواخر نتیجه‌گیری و بررسی، متوجه شد که گروهی خاص از نمونه حذف شده‌اند، باید واقعیت را بیان کند. هر نقص یا مشکلی که ممکن است در تجزیه و تحلیل داده‌ها، روی نتایج تأثیرگذار بوده باشد، باید برای خوانندگان روشن شود. نتایج منفی حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز باید در نتیجه‌گیری ارائه شود. در صورتی که ارتباط غیر منتظره‌ای بین متغیرها آشکار شد، این ارتباط باید به‌عنوان پدیده‌ای غیرمترقبه ارائه شود (بروم^۱، ۲۰۰۶).

۳-۲- **همگانی بودن:** تمامی پژوهشگران، در پذیرش قراردادهایشان، باید اطمینان حاصل کنند که نتایج پژوهش‌ها انتشار می‌یابد و به بهره‌داری می‌رسد. البته ممکن است به دلایل امنیت ملی، لازم باشد که نتایج به اطلاع عموم نرسد و اعلام نتایج به صورت عمومی به وقت دیگری موکول شود، اما به‌استثنای چنین شرایطی، پژوهشگران و مسئولان پژوهش، باید تلاش کنند تا اطمینان یابند که عموم مردم به نتایج پژوهش دسترس دارند. هرگونه محدودیتی در مورد حق انتشار باید در همان قرارداد اولیه پژوهش قید شود (پیمپل، ۲۰۰۲).

۳-۳- **بی‌طرفی:** پژوهشگر موظف است که تحلیل‌ها و گزارش‌های پژوهشی‌اش را بی‌طرفانه و بدون دخالت دادن پیش‌فرض‌ها و تمایلات خود، دیگران یا مؤسسه سفارش‌دهنده پژوهش ارائه دهد.

¹. Broom

- ۳-۴- پایبندی به عنصر زمان (موعد مقرر): پژوهشگر موظف است نتایج پژوهش خود را در موعد مقرر، انتشار دهد تا از آنها بهره‌برداری شود. فقط به دلایل امنیتی می‌توان انتشار نتایج پژوهش را به زمان دیگر موکول کرد.
- ۳-۵- دقت در تدوین گزارش پژوهش: پژوهشگر باید به هنگام نگارش (گزارش) پژوهش توجه داشته باشد که:
- نگارش پژوهش به گونه‌ای نباشد که کسی یا گروهی متحمل آسیب یا زیانی شود و از میدان بیرون رود.
  - جنسیت، سن، نژاد، مذهب یا تمایلات سیاسی بر نحوه نگارش تأثیر نداشته باشد.
  - نحوه نگارش نتایج پژوهش، ضامن حقوق مادی و معنوی تمامی افراد دست‌اندرکار پژوهش باشد.
  - در گزارش پژوهش، مرز بین دستاوردهای علمی پژوهشگر و یافته‌های کار دیگران، روشن، شفاف و بدون ابهام باشد.
  - گزارش از هرگونه تعصب، حسادت، کینه و خشم، غرض‌ورزی عاطفی، توهین و جسارت، تحقیر و استخفاف دیگران، حرمت‌شکنی، بزرگ‌نمایی خود و موضوع، انفعال در نگرها و باورها به دلیل دگرباوری، فریب، آزار و اذیت، بهره‌برداری ناپسند از واژه‌ها و افراد به دور باشد.
- ۳-۶- رعایت منافع ذی‌نفعان در تمام مراحل پژوهش: پژوهشگر در تعریف، اجرا و همچنین گزارش پژوهش، نسبت به منافع ذی‌نفعان (خویش، صاحبان و سرمایه‌گذاران پژوهش، آزمودنی‌ها، جامعه علمی و دیگر پژوهشگران، مخاطبان، کاربران، همکاران پژوهش، مردم، جامعه و سازمان) مسئول است و نقاط ضعف پژوهش، تقارن اطلاعات، محدودیت‌ها و تعارض منافع را به اطلاع آنها برساند. پژوهشگر نسبت به مدیریت و استفاده مؤثر از منابعی (منابع اقتصادی، انسانی و فنی) که سرمایه‌گذاران پژوهش در اختیار او قرار دارند، مسئول است و نباید بیش از اندازه واقعی هزینه درخواست کند و از منابع مالی سوء استفاده کند. پژوهشگر مجاز نیست برای خدمات یک طرح واحد، از دو منبع، اعتبار مالی بگیرد، مگر برحسب اطلاع و توافق آن دو منبع. پژوهشگر نباید در ازای دریافت وجوهی از متولیان پژوهش، نتایج خاصی از پژوهش را کتمان یا گزارش‌های چندگانه‌ای تهیه کند که موجب مخدوش شدن نتایج پژوهش و سردرگمی خوانندگان شود.

۳-۷- اعلان مرکز پژوهش انجام شده: مقاله‌های مستخرج از پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد، دکتری و طرح‌های پژوهشی، متعلق به دانشگاهی است که پایان‌نامه یا طرح پژوهشی در آن تدوین شده و انجام گرفته است. بنابراین، همه مقاله‌های مستخرج از این پایان‌نامه‌ها و طرح‌ها باید بانام دانشگاه مربوطه انتشار یابند.

۳-۸- وضوح نحوه رعایت مسائل اخلاقی: پژوهشگر موظف است همواره نحوه رعایت مسائل اخلاقی را در تمام گزارش‌های پژوهشی، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها و ...، به‌طور آشکار مشخص کند.

۳-۹- تعارض منافع: مجموعه شرایطی که در آن تصمیم حرفه‌ای در مورد یک هدف اولیه (تعهد اصلی پژوهشگر به آزمودنی‌ها) تحت تأثیر یک منفعت ثانویه (مالی، اعتبار فردی، اعتبار دانشگاهی، شهرت و...) قرار می‌گیرد. نویسنده مقاله باید منافع همه ذی‌نفعان را به‌عنوان معتمدان آنها در نظر گیرد و هرگونه تعارض منافع را که از نگاه ذی‌نفعان مختلف پوشیده است در متن یا ذیل مقاله به‌طور شفاف اعلام کند. نویسنده باید منابع تأمین هزینه‌های پژوهش و نگارش مقاله را به‌طور شفاف معرفی کند و قرارداد میان او و حامی مالی پژوهش نباید به‌هیچ‌عنوان باعث منع اعلام تعارض منافع در مقاله باشد.

۳-۱۰- ارجاع و استناد به منابع مورد استفاده: پژوهشگر موظف است در صورت استفاده مستقیم و غیر مستقیم از آثار دیگران، به آنها استناد کند. هنگامی که عین سخنان یا نوشته‌های یک پژوهشگر مورد استفاده قرار می‌گیرد، باید از استانداردهای نشان‌دهنده نقل قول مستقیم استفاده شود. استفاده از شکل‌ها، جدول‌ها و پرسشنامه تدوین شده توسط دیگران، در مقاله یا گزارش پژوهشی خود، مستلزم ارجاع به متن اصلی و اجازه کتبی از مالک معنوی آن است.

۳-۱۱- بازگفت و بازنویسی: پژوهشگر موظف است زمانی که اطلاعاتی را از منبعی همراه با حفظ معنی اصلی متن و منظور نویسنده، با استفاده از واژه‌های خود، نقل می‌کند، به منبع اصلی آن ارجاع دهد.

۳-۱۲- استناد به منابع معتبر: مجله مورد استفاده، سایت حامی مقاله و نویسنده مقاله، باید موثق و معتبر باشند و نباید از منابع مشکوک یا بدون اعتبار علمی، استفاده یا به آنها استناد کرد.

۳-۱۳- ارجاع و استناد مطابق با استانداردهای بین‌المللی: نویسنده در ارجاع دهی باید از یکی از استانداردهای کتاب‌شناختی استفاده کند. در صورت استفاده از منابع و آثار الکترونیکی نیز باید تمامی موازین اخلاقی مرتبط با منابع و آثار چاپی رعایت شود.

۳-۱۴- شرایط نویسنده پژوهش: شخصی نویسنده (یکی از نویسندگان) پژوهش (طرح پژوهشی، مقاله، کتاب و ...) خواهد بود که دست کم مشمول یکی از موارد زیر باشد:

۳-۱۴-۱- سهم قابل توجهی در: الف- ارائه ایده پژوهشی یا طراحی مطالعه؛ ب- جمع‌آوری داده‌ها؛ ج- تحلیل و تفسیر داشته باشد.

۳-۱۴-۲- در نوشتن پیش‌نویس مقاله و اصل آن، یا مرور نقادانه‌ای که به اصلاح محتوای علمی مقاله منجر می‌شود، نقش داشته باشد. مقاله نهایی را مطالعه و تأیید کرده باشد.

۳-۱۴-۳- فردی که بیشترین سهم را در اجرای پژوهش داشته است، نویسنده اول خواهد بود.

۳-۱۴-۴- نام تمامی اشخاصی که معیارهای نویسندگی مقاله را دارند باید به‌عنوان نویسنده، در بخش نویسندگان مقاله آورده شود حتی اگر همکاری آنها با آن مرکز یا گروه پژوهشی، به هر علتی قطع شده باشد.

۳-۱۴-۵- از تعیین مؤلف افتخاری (فرد یا افرادی که هیچ‌گونه نقشی در جنبه‌های علمی پژوهش نداشته‌اند) و حذف مؤلف حقیقی پرهیز شود.

۳-۱۵- مسئولیت نویسندگان مقاله درباره محتوای مقاله: تمامی نویسندگان باید مسئولیت محتوای مقاله درباره نکات زیر را بپذیرد: صحت مطالب مندرج در مقاله پایبندی به راهنماهای اخلاق در پژوهش. همچنین توافق در مورد تربیت اسامی باید بر اساس سهم هریک از نویسندگان در نگارش مقاله و مشارکت خلاقانه آنها باشد، نه بر اساس جایگاه یا سوابق افراد.

۳-۱۶- وظایف اخلاقی نویسنده مسئول: نویسنده مسئول کسی است که مسئولیت گروه پژوهشی و صحت کل پژوهش را می‌پذیرد و همچنین، از سوی سایر نویسندگان، مسئولیت مکاتبات و پاسخ‌گویی به ابهامات و ایرادات مطرح شده در

مورد مقاله و انتقال نظرات و مکاتبات مهم به سایر نویسندگان و تنظیم روابط بین آنها را بر عهده می‌گیرد.

۳-۱۷- سپاسگزاری: نام همه افرادی که در اجرای پژوهش، مساعدت کرده‌اند اما معیارهای درج نام در بخش نویسندگان مقاله را ندارند، در بخش سپاسگزاری، با ذکر نوع مشارکت، نوشته شود. کسی که به چند پرسش تخصصی پژوهشگر پاسخ داده است، نباید انتظار داشته باشد جزء نویسندگان باشد، بلکه باید از او سپاسگزاری شود. اگر در هنگام مشورت با فردی مسیر پژوهش تغییر کند و نتیجه‌های مهمی از پیشنهادها وی به دست آید، ذکر نام او به‌عنوان نویسنده مقاله یا گزارش بلامانع است.

۳-۱۸- انتساب غیر واقعی (جعلی) به مؤسسه: مرکز یا گروه آموزشی که نقشی در اصل پژوهش مربوطه یا در فعالیت حرفه‌ای فرد نویسنده ندارد، غیرمجاز است. در مقاله‌های مستخرج از پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری، به ترتیب، اسم دانشجو، استاد(ان) راهنما و استاد(ان) مشاور نوشته می‌شود. استاد راهنما یا سرپرست پژوهش در هر شرایطی باید پاسخگوی درستی و نادرستی مندرجات پژوهش باشد. خواه مستقیماً در پژوهش مشارکت داشته باشد و خواه به دلایلی نتوانسته بر پژوهش و انتشار نتایج آن نظارت دقیق کند. اگر پژوهشگر بدون هیچ تلاشی برای اطلاع‌رسانی به استاد راهنما یا سرپرست گروه پژوهشی، مطلبی را به نام او منتشر کند، تمام مسئولیت بر دوش پژوهشگر است و پس‌از آن، استاد راهنما یا سرپرست گروه پژوهشی، باید ضمن اقدام قانونی، در اسرع وقت اطلاع‌رسانی کند.

۳-۱۹- تدوین و نشر نتایج: پژوهشگر موظف است در تمام مراحل اجرای پژوهش، یافته‌ها و روش‌های به کار گرفته شده برای گردآوری و تحلیل آنها را به نحو روشن و شفاف، ساده، معنی‌دار و قابل استفاده دیگران تدوین کند و انتشار دهد.

۳-۲۰- ارسال موازی: ارسال هم‌زمان یک مقاله، برای بررسی و چاپ در دو یا چند مجله چاپی یا الکترونیکی مجاز نیست.

۳-۲۱- ارسال مجدد: ارسال مجدد یک مقاله چاپ شده در نشریه چاپی یا الکترونیکی به یک مجله دیگر برای بررسی و چاپ غیر مجاز است. چنانچه نویسنده مقاله‌ای که در یک نشریه در دست بررسی برای انتشار است، تصمیم بگیرد، به هر دلیلی، آن مقاله را برای نشریه دیگری ارسال کند باید ابتدا انصراف خود را از انتشار مقاله، به صورت کتبی به نشریه اول اعلام کند. این کار، حداکثر تا پیش از اعلام

پذیرش مقاله برای انتشار در نشریه اول امکان‌پذیر است. چنانچه نتایج یک پژوهش به صورت خلاصه در مجموعه مقاله‌های یک کنفرانس علمی به چاپ رسیده باشد، ارسال آن، برای بررسی و چاپ به صورت کامل در یک مجله بلامانع است.

۲۲-۳- انتشار همپوشان: پژوهشگر مجاز نیست، داده‌های مقاله پیشین خود را با اندکی تغییر در متن در مقاله‌ای با عنوان جدید به چاپ رساند. تکرار قسمت‌هایی از بخش مواد و روش‌ها در مقاله‌های بعدی همان نویسنده(گان)، در صورت ضرورت، بلامانع است، اما در هر حال ذکر مرجع لازم است.

۲۳-۳- انتشار تکه‌ای: در صورتی که نتایج پژوهش در یک مقاله به صورت یکپارچه قابل انتشار باشد، پژوهشگر مجاز نیست آن نتایج را در چند بخش جداگانه و در چند مقاله مستقل به چاپ برساند.

۲۵-۳- جعل داده‌ها: عبارت است از گزارش مطالب غیر واقعی و ارائه داده‌ها یا نتیجه‌های ساختگی به‌عنوان نتیجه‌های آزمایشگاهی، مطالب تجربی یا یافته‌های شخصی که پژوهشگر باید شدیداً از انجام آنها پرهیز کند.

۲۶-۳- تحریف داده‌ها: منظور از تحریف داده‌ها آن است که ثبت و ارائه نتیجه‌های پژوهشی به نحوی باشد که مواد پژوهش، وسیله‌ها و ابزار، یا فرایند جمع‌آوری داده‌ها دست‌کاری شود، یا داده‌ای حذف یا تغییر یابد و نتیجه پژوهش در جهت هدف‌های خاص دنبال شود که پژوهشگر باید از انجام آنها پرهیز کند مانند:

۱-۲۶-۳- ارائه مراحل آزمایشگاهی یا فرایندهای غیر واقعی تحلیل، برای رسیدن به نتیجه‌هایی که در مقاله داده شده است.

۲-۲۶-۳- دست‌کاری نتیجه‌های به دست آمده از شبیه‌سازی یا آزمایش‌های تجربی.

۳-۲۶-۳- حذف بخشی از داده‌ها، نتیجه‌های آزمایشگاهی، یا بخشی از تحلیل‌های نظری که ارائه آنها، نتیجه‌های به دست آمده را مورد تردید قرار می‌دهد.

۴-۲۶-۳- استفاده از نرم‌افزارهای مختلف برای ایجاد تغییرهای مورد نظر در شکل‌ها یا نمودارها.

۵-۲۶-۳- دست‌کاری شرایط آزمایشگاه برای رسیدن نتیجه‌های دلخواه.

۶-۲۶-۳- خوش‌رنگ و آب جلوه دادن یا بزرگ‌نمایی امور کوچک با هدف پنهان کردن واقعیت‌های بزرگ‌تر.

۳-۲۷- سرقت علمی: شامل اقتباس نزدیک افکار و الفاظ نویسنده دیگر، تناظر یک‌به‌یک در بیان اندیشه‌ها و شباهت‌های ساختاری در نوشتار یا انتساب ایده‌ها، فرایندها، نتیجه‌ها یا کلمه‌های دیگران به خود، بدون ارجاع مناسب است. ترجمه کل یا بخشی از آثار دیگران بدون کسب اجازه از مبادی ذی‌ربط و معرفی آن به‌عنوان یک پژوهش اصیل علمی، از مصادیق سرقت علمی است.

۳-۲۸- اجاره علمی: منظور از اجاره علمی این است که پژوهشگری به جای آنکه خود پژوهش را اجرا کند، افرادی را برای این منظور به کار گیرد و خودش در فعالیت پژوهشی چندان تلاش نکند و پس از تحویل کار با دخل و تصرف اندکی در پژوهش صورت گرفته، آن را به نام خود منتشر کند (منشور و موازین اخلاق پژوهش، ۱۳۹۲).

پرسش دوم پژوهش:

در کتاب‌های روش پژوهش تألیف شده به زبان فارسی، به چه مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهشی اشاره شده است؟

برای پاسخ به پرسش دوم پژوهش، مباحث و موضوعات مرتبط با اخلاق پژوهش در کتاب‌های مرتبط با روش پژوهش که به زبان فارسی و در داخل کشور منتشر شده‌اند، بررسی دقیق شد. موارد مرتبط با اخلاق پژوهش در هر یک از این کتاب‌ها که به آنها اشاره شد، بر اساس هر یک از سه مؤلفه اخلاق پژوهش به تفکیک در جدول‌های ۱ تا ۳ ارائه می‌شوند.

جدول (۱) موارد ذکر شده در زمینه ویژگی‌های اخلاقی پژوهشگر در کتاب‌های روش پژوهش فارسی

مؤلفه	مؤلف	نشانگرها
اصول اخلاقی پژوهشگر	خواجانه‌نوری (۱۳۷۴)	دانایی و اطلاع از حوزه تخصصی خویش، علاقه‌مندی به پژوهش، ابتکار در عمل، دقت و داشتن قدرت مشاهده کافی، عمیق بودن و دوری از سطحی‌نگری و انصاف و داشتن وجدان.
	خلیلی شورینی (۱۳۹۳)	در رویکرد روش تحقیق در علوم انسانی؛ بر ضرورت تخصص‌طلبی و شجاعت و شهامت در پژوهش
	مصدق (۱۳۵۰)	نقش تعصب در پژوهش، اهل تعمق بودن پژوهشگر و دوری از سطحی‌نگری و نپذیرفتن هیچ سخنی بی‌دلیل
	ربانی (۱۳۷۷)	آشنایی با مقدمات پژوهش، ضرورت داشتن صفاتی همچون شکیبایی، تواضع
	دهنوی (۱۳۷۹)	هدف‌داری، ایمان، اراده، علمیت، وسعت اندیشه، کنجکاوی، سرعت انتقال، نقادی و نکته‌سنجی، قدرت استدلال، صبر و حوصله، انصاف در داوری، حق‌گویی، واقع‌بینی، آشنایی با زبان‌های بیگانه.
	صبری (۱۳۹۵)	تخصص‌طلبی، دقت‌طلبی، صبرطلبی و جرئت‌طلبی
	فرخزاد (۱۳۸۴)	داشتن نگاهی عینی و پرهیز از احساسات شخصی، فروتنی علمی و تعصب نداشتن به یافته‌های خود، خودانتقادی، منظم بودن و اعتقاد به کار پژوهش
	ظهوری (۱۳۷۸)	تخصص‌طلبی، منطقی بودن، صبور بودن و کنجکاوی
	نکونام (۱۳۸۶)	ساده‌زیستی، اعتماد به نفس و شجاع، پشتکار، سعه صدر و فروتنی
	ریاحی (۱۳۸۹)	دقت، حقیقت‌جویی، صداقت و دوری از پیش‌داوری
	قائمی (۱۳۷۲)	صبوری، استقامت، صداقت، امانت، وجدان کاری و روحیه حق‌طلبی، آداب‌دانی و ابراز حق، نه هتاک و هوچیگری
	سرافراز (۱۳۶۶)	نشاط و پشتکار و انگیزه
	ملائتی توانی (۱۳۸۶)	پشتکار و صبر و حوصله، برخورداری از جرئت و جسارت برای پرداختن به عرصه‌های ناشناخته و یا مناقشه‌انگیز، شهامت ابراز نظر و بی‌اعتمادی به حافظه
	حافظ‌نیا (۱۳۹۵)	قابلیت بررسی و توسعه داشتن، تعمیم‌پذیری و نظم، صبرطلبی، جرئت‌طلبی

جدول (۲) موارد ذکر شده در زمینه اصول اخلاق پژوهشی رفتار با شرکت‌کنندگان پژوهش در کتاب‌های روش پژوهش فارسی

مؤلفه	مؤلف	نشانگرها
اصول اخلاق پژوهشی رفتار با شرکت‌کنندگان پژوهش	خرسند (۱۳۶۵)	فریب ندادن تحقیق شونده، مداخله نکردن در اعتقادات و احساسات و برهم نزدن وضع موجود تحقیق شونده.
	صاحبی (۱۳۸۰)	حتی اگر مداخلات بازگشت‌پذیر باشند، قطع مداخله یا درمان در مراحل دوم یا مراحل بعدی با مسائل جدی اخلاقی روبرو است. این کار را شاید بتوان همانند مشکل اخلاقی در طرح‌های مقایسه گروهی دانست؛ با این تفاوت که در اینجا مسئله حادثتر است.
	دلاور (۱۳۹۶)	رازداری و تجاوز نکردن به حقوق انسانی آزمودنی‌ها، همچنین برخی اقدامات مانند استفاده از مشروبات الکلی، ممکن است اصول اخلاقی و اعتقادات پژوهشگر را به مخاطره اندازد، بنابراین پژوهشگر باید موضوع‌هایی را انتخاب کند که مخاطرات قانونی، اخلاقی و جانی در آنها در صورت امکان حذف شود یا به حداقل برسد.
	ساعی ارسی (۱۳۸۸)	در جایی که پژوهش مستلزم مداخله و دست‌کاری در زندگی انسان است، باید تأمل کرد.
	ابراهیمی (۱۳۸۷)	پژوهشگران از ارائه و اجرای طرح‌های پژوهشی که نتایج آن خطرانی را برای مردم، محیط زیست یا روابط اجتماعی- فرهنگی ایجاد می‌کند، شدیداً خودداری کنند. پژوهشگران در کلاس‌های آشنایی با مباحث اخلاق پژوهش شرکت کنند.
	عریضی و فراهانی (۱۳۸۷)	احترام به شرکت‌کنندگان، رضایت آگاهانه و مسئله فریب، به حداقل رساندن خطرات احتمالی بالقوه، رعایت عدالت و رعایت حریم خصوصی شرکت‌کنندگان
	شریفی و شریفی (۱۳۸۶)	ضرورت رضایت آگاهانه، تجاوز نکردن به حریم خصوصی افراد و رازداری
	ازکیا، دربان و معتمدی (۱۳۹۳)	رعایت رازداری و شرکت داوطلبانه در آزمایش
	دیانی (۱۳۸۵)	پرهیز از استفاده از پرسش‌های روان‌سنج بدون کسب مجوز از خود یا خانواده آزمودنی، پرهیز از دسترسی غیر مجاز به اطلاعات مربوط به منابع مالی آزمودنی‌ها، پرهیز از استفاده غیر مجاز از شیوه‌های گردآوری اطلاعات که حیثیت انسانی یا سلامت جسمی آزمودنی را به خطر اندازد
	بیابان‌گرد (۱۳۸۲)	رضایت آگاهانه و فریب ندادن آزمودنی‌ها
صدوقی (۱۳۸۶)	رعایت رضایت آگاهانه، رازداری، ارتباط صمیمانه با شرکت‌کنندگان و احترام به تمایل آنان برای شرکت در پژوهش، پرهیز از تجسس و ورود به حریم خصوصی افراد.	

جدول (۳) موارد ذکر شده در زمینه اصول اخلاق پژوهشی مرتبط با انتشار نتایج پژوهش در کتاب‌های روش پژوهش فارسی

نشانگرها	مؤلف	مؤلفه
پژوهشگر در صورتی که بخواهد یافته‌های پژوهش خود را منتشر کند، به لحاظ اخلاقی و حرفه‌ای باید فقط نام کسانی که در پژوهش سهم مهمی داشته‌اند را جزء مؤلفان و همکاران مؤلف بیاورد. اما گاهی پیش می‌آید که کارمندان عالی یا مدیران و مسئولان محیط‌هایی که پژوهش در آنجا صورت گرفته، از پژوهشگر می‌خواهند که نامشان جزء مؤلفان ذکر شود که چنین کاری در حرفه روان‌شناسی غیر اخلاقی است و پژوهشگر باید از آن خودداری کند. در عین حال، باید از همه کسانی که در به فرجام رسیدن پژوهش نقشی داشته‌اند، در صفحه سپاسگزاری قدردانی شود.	صاحبی (۱۳۸۰)	اصول اخلاق پژوهشی مرتبط با انتشار نتایج پژوهش
چنانچه در متن خودتان از کلمات مؤلف دیگر عیناً استفاده می‌کنید، همیشه از علامت نقل و قول [کذا] استفاده کنید، هنگام نقل به مضمون سخن کسی، باید منابع خود را ذکر کنید، نقل ایده دیگران نیز نیازمند ارجاع است، دانش عمومی نیازمند ارجاع نیست، بهترین راه خودداری از سرقت ادبی صادق بودن است، وقتی که تردید دارید، مأخذ را ذکر کنید.	ایران‌نژاد پاریزی (۱۳۹۵)	
محقق باید در ارائه نشر یافته‌های پژوهش، امانت‌دار کارهای دیگران باشد و در طول کار خود پیوسته نشان دهد که چه بخشی حاصل تفکرات خود و چه بخشی حاصل زحمات پژوهشگران پیشین است، در این صورت نقل قول و ارجاع‌نویسی، نوعی امانت‌داری علمی نیز به حساب می‌آید. همچنین دانشجویان و پژوهشگران نباید از خود نقل قول کنند. چراکه مالکیت همه مطالب پژوهش از آن نویسنده است و نویسنده در متن خود نباید جایگاه ویژه‌ای برای افتخارات خود در نظر گیرد. مگر اینکه برای آگاهی بیشتر خوانندگان لازم افتد که به کارهای دیگر نویسنده ارجاع داده شود. البته در پژوهش‌های دانشجویی، چنین کاری مجاز نیست، زیرا این کارها قوت چندانی ندارند و منتشر نشده‌اند.	میر جعفری، نورائی و الویری (۱۳۸۸)	
معرفی منابع مورد استفاده بهترین راه خودداری از سرقت ادبی است، سرقت علمی در حقیقت نقطه اوج نادرستی در نگارش است.	نورائی (۱۳۸۷)	

مؤلفه	مؤلف	نشانه‌ها
	ملائی توانی (۱۳۸۶)	ضرورت پرهیز از انتساب مطالب دیگران به نام خود و نیز دقت در استنباط از مطالب و به دست آوردن نتایج که با آزاداندیشی، حق‌جویی و پرهیز از سرقت و دوری از پیش‌داوری به دست می‌آید. در ارتباط با شیوه‌های ارجاع، باید موارد زیر رعایت شود: برای حفظ امانت و دفاع از روحیه پژوهش، باید به همه مطالب مورد استفاده ارجاع داده شود و مشخص شود که کدام مباحث و مطالب با بهره‌گیری از منابع دیگر نگاشته شده است. استفاده غیر مجاز و بدون استناد از زبان و اندیشه‌های یک مؤلف و ارائه آنها به نام خود در حکم سرقت ادبی است؛ این امر چه به صورت سهوی و چه عمدی اساساً مجاز نیست. حتی در استفاده از واژگان و تعابیر مؤلفان دیگر باید وسواس به خرج داد و آنها را درون علامت نقل قول گذاشت.
	حافظنیا (۱۳۹۵)	استناد درست و مناسب احترام به حقوق دیگران است که اثر و نتیجه زحماتشان به غنی شدن کار پژوهشی او کمک کرده است. وظیفه اخلاقی، وجدانی و انسانی هر نویسنده و پژوهشگری این است که وقتی مطلبی را از منبع یا اثری برمی‌گیرد، قدرشناسی کرده، یاد صاحب آن را گرامی داشته، مشخصات اثر وی را گزارش خود ذکر کند.
	فرامرز قراملکی و شالیباف (۱۳۸۹)	سهولت و سرعت رؤیت مأخذ با حفظ تمرکز ذهنی خواننده و ترجیح ارجاع درون‌متنی بر شیوه‌های دیگر
	سیف (۱۳۷۵)	در شیوه‌های استناد کردن، از ارجاع مستقیم به منابعی که مستقیماً پژوهشگر از آنها استفاده نکرده است پرهیز شود. هنگامی که به منابع مورد استناد پژوهشگر دیگری، بی‌آنکه خودمان به آنها رجوع کرده باشیم، ارجاع می‌دهیم، چه بسا دچار خطا شویم و تحریفات و سوء فهمی را که آن پژوهشگر میانجی دچارش شده است ما را نیز گرفتار خود سازد، لذا یا باید به اصل منابع رجوع و سپس به آنها استناد کنیم، یا آنکه در صورت استفاده از منابع میانجی، «به صراحت مشخص کنید که آن مطلب را از یک منبع دست دوم گرفته‌اید» استفاده شود.
	بیابانگرد (۱۳۸۲)	دست‌کاری نتایج یا سرقت علمی از دیگران و بی‌دقتی در گردآوری و تحلیل اطلاعات شالوده طبیعت فرایند علمی را ویران می‌کند. همچنین از شاخ و برگ دادن و آراستن گزارش‌های پژوهش، گزارش پژوهش‌هایی که انجام نگرفته است یا دست‌کاری داده‌ها به نحوی که فریبنده باشد، پرهیز شود.
	هروی (۱۳۸۶)	پرهیز از تملق، پرهیز از وارونه‌سازی واقعیت و پرهیز از تعصب در ارائه و نشر یافته‌های پژوهش

بحث و نتیجه گیری

مرور پژوهش‌های انجام گرفته در کشور و رفتارهای غیراخلاقی که در برخی از آنها رخ می‌دهد، مانند بی‌اعتنایی به یافته‌های دیگر پژوهشگران و ارجاع ندادن به معاصران (اسلامی، ۱۳۸۸) و بدتر از آن سرقت یافته‌های پژوهشی دیگران که گاه متأسفانه از سوی برخی دانشگاهیان صورت می‌گیرد، ضرورت توجه به اخلاق پژوهش و پرداختن به آن را مبرم‌تر می‌کند. قبح برخی کارهای ضد اخلاقی چنان ریخته که ادعا شده است در اطراف دانشگاه تهران، نوشتن پایان‌نامه‌های مقاطع کارشناسی ارشد و حتی دکتری به دیوار آگهی شده است (اسلامی اردکانی، ۱۳۹۰).

در مطالعه حاضر، برای تدوین مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهش در آموزش عالی، پس از بررسی و تحلیل همه کتاب‌ها، مقاله‌ها، منشورها و موازین اخلاق، مدارک و منابع مرتبط با اخلاق پژوهش، سه مؤلفه اصلی برای اخلاق پژوهش یعنی، ۱- اصول اخلاقی پژوهشگر؛ ۲- اصول اخلاقی مرتبط با شرکت‌کنندگان پژوهش و ۳- اصول اخلاقی مرتبط با انتشار نتایج پژوهش تعیین شد. سپس نشانگرهای مرتبط با هر یک از مؤلفه‌های تعیین شده، شناسایی و استخراج و به‌طور منظم و دقیق، ذیل هر مؤلفه ارائه شد.

رضوی، قدوسی، الماسی و حسین‌پور (۱۳۹۶) با بررسی میزان رعایت کدهای اخلاقی در پژوهش‌های دوره دکترا به این نتیجه رسیدند که رعایت اصول علمی اخلاق در پژوهش‌های انسانی در مطالعات دانشجویان عمومی تا رسیدن به حد مطلوب، راهی طولانی دارد، ولی روند رعایت اصول به‌ویژه در مقایسه دوره‌های پنج ساله، نشان‌دهنده بهبود در رعایت اخلاق پزشکی در طی پژوهش‌ها بود. نصیری همراه (۱۳۹۶) با بررسی اخلاق پژوهش در علوم رفتاری از دیدگاه صاحب‌نظران روش‌شناسی به این نتیجه رسید که اصول اخلاقی در فرایند پژوهش‌های علوم رفتاری در پنج مرحله طبقه‌بندی می‌شود: اخلاق در انتخاب و تبیین بیان مسئله (تشخیص درست مسئله، عدم تحریف حقایق در انتخاب مسئله، توانایی و تخصص پژوهشگر، اهمیت و ضرورت مسئله)، اخلاق در گردآوری داده‌ها (روش نمونه‌گیری و اعتبار آن، دقت در گردآوری داده‌ها، استفاده از ابزار مناسب و استاندارد، نداشتن سوگیری، رعایت حریم خصوصی و رازداری، رضایت آگاهانه)، اخلاق در تحلیل و تفسیر (صحت داده‌ها، امانت‌داری و پرهیز از داده‌سازی، استفاده از روش تحلیل مناسب، پذیرش نتایج و سعه صدر)، اخلاق در تدوین و نشر نتایج (تحریف نکردن گزارش،

در نظر گرفتن حقوق نویسندگان، استناد به منابع علمی معتبر، امانت‌داری در استناددهی) و توجه به ارزش‌ها و هنجارهای علمی که مورد آخر به‌عنوان شایستگی ورودی اجرای پژوهش تلقی می‌شود.

در پژوهش حاضر در جهت تعیین میزان توجه به مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق پژوهش در کتاب‌های روش پژوهش تألیف شده به زبان فارسی، با بررسی‌ها و تحلیل‌های انجام گرفته مشخص شد که در ارتباط با بحث اصول اخلاقی پژوهشگر، برخی نویسندگان مانند خواجه‌نوری (۱۳۷۴)، خلیلی شورینی (۱۳۹۳)، ظهوری (۱۳۷۸)، قائمی (۱۳۷۲) و نکونام (۱۳۸۶)؛ در ارتباط با اصول اخلاق پژوهشی رفتار با شرکت‌کنندگان پژوهش، نویسندگانی چون خرسند (۱۳۶۵)، صدوقی (۱۳۸۶)، دیانی (۱۳۸۵) و بیابان‌گرد (۱۳۸۲)؛ و در زمینه اصول اخلاق پژوهشی مرتبط با انتشار نتایج پژوهش، نویسندگانی نظیر هروی (۱۳۸۶) بیابان‌گرد (۱۳۸۲)، سیف (۱۳۷۵)، ایران‌نژاد پاریزی (۱۳۹۵) و صاحبی (۱۳۸۰)، در کتاب‌های روش پژوهش خود، مباحثی را به‌طور پراکنده ارائه کرده‌اند.

در تحلیل یافته‌های این مطالعه می‌توان گفت فردی که دانش حرفه‌ای لازم در زمینه رشته و تخصص خود را دارد و در مقام یک پژوهشگر قرار می‌گیرد باید آگاهی لازم از چارچوب‌های اخلاقی در اجرای پژوهش را داشته باشد. این چارچوب‌ها با توجه به تجربه‌های عینی که در موقعیت‌های مختلف پژوهشی، شناسایی و در قالب مستندات، کتاب‌ها و منشورهای اخلاقی گردآوری شده است که پژوهشگر ضمن آگاهی از آنها باید در تمام مراحل اجرای پژوهش (از انتخاب موضوع تا استفاده از منابع مختلف، اجرای پژوهش، گردآوری داده‌ها و استفاده از آزمودنی‌ها و منابع مختلف و در نهایت گزارش یافته‌های خود) پایبند باشد. پژوهشگر هیچ حقی در زمینه شرکت کردن اجباری آزمودنی‌ها در پژوهش ندارد و نباید وضعیتی را ایجاد کند که برای آزمودنی‌ها مخاطره‌آمیز و تهدیدآمیز باشد. زمانی که پژوهشگر، خود را به صورت واضح به آزمودنی‌ها معرفی می‌کند و ضمن آگاهی آنها از تمام فرایند پژوهش رضایت کامل را از آنها دارد، شرکت‌کنندگان با آسودگی خاطر و بدون سوگیری مشارکت خود را به صورت واقعی اعلام می‌کنند و داده‌های واقعی را در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهند. همچنین حفظ امانت‌داری پژوهشگر، زمینه‌های اعتماد آزمودنی‌ها و اعتبار مستندات را تضمین می‌کند؛ کشف حقیقت و تبیین و حل مسئله؛ نگاه نقادانه به مسائل در جریان پژوهش و تقویت حس کنجکاوی در بروز وقایع و

شواهد، پاسخگویی به سازمان‌ها و مؤسسات مربوط به پژوهش که در کنار حداقل هزینه‌ها یافته‌های مناسب و واقعی با هدف ارائه پیشنهادهای کاربردی را ارائه دهند و در نهایت کاربست روش‌های مناسب در کنار داشتن دانش و تخصص از جمله عواملی هستند که هر پژوهشگر باید در اجرای یک پژوهش رعایت کند.

نکته دیگری که باید به آن توجه شود این است که با وجود بهبود وضعیت توجه به امر اخلاق در اجرای پژوهش‌ها و تألیف کتاب‌ها و اسناد مرتبط با آن، نوعی پراکندگی موضوعی و گسیختگی محتوایی و مفهومی در این منابع وجود دارد. روند توجه مؤلفان و علاقه‌مندان این حوزه باید با توجه به شرایط زمانی و مکانی خاص روز، اقتضائات و مسائل اخلاقی و حرفه‌ای پژوهشگران باشد و در تدوین کتاب‌ها و اثرات خود نگاهی جامع، به‌روزتر و منطقی‌تر به امور اخلاقی در اجرای پژوهش‌ها داشته باشند. همچنین با توجه به زمینه‌های مختلف پژوهشی و موقعیت‌های میدانی برای گردآوری داده‌ها، توجه به تخصصی بودن اخلاق در زمینه‌های گوناگون می‌تواند نگاه عالمانه و دقیق‌تری به مسائل اخلاقی در پژوهش‌ها را داشته باشند. اخلاق در اجرای پژوهش‌های مرتبط با کودکان، اخلاق در پزشکی، اخلاق در اجرای پژوهش با حیوانات، اخلاق حفاظت از محیط زیستی که پژوهشگر در آن دخالت می‌کند و تأمین حقوق و امنیت شرکت‌کنندگان در پژوهش مسائلی هستند که به صورت تخصصی باید مورد توجه قرار بگیرد و مسائل اخلاقی و حرفه‌ای را پژوهشگر در انجام آنها لحاظ کند.

در مجموع با عنایت به جایگاه ارزشی و مهم اخلاق پژوهش در فرایند پژوهش و مطالعه در سطح نظام آموزش عالی، پیشنهاد می‌شود موارد ذیل مورد توجه قرار گیرند:

- ۱- ایجاد کمیته‌های اخلاقی در وزارت علوم، دانشگاه‌ها و دفتر مجلات در راستای نظارت دقیق بر انجام فرایند و انتشار پژوهش‌ها در رشته‌های مختلف.
- ۲- استفاده از نرم‌افزارهای همچون مشابه‌یاب برای دانشگاه‌ها، مجلات و داوران مقاله‌ها در جهت بررسی سرقت علمی آثار.
- ۳- برگزاری کارگاه‌ها، همایش‌ها، میزگردها و جلسات هم‌اندیشی در راستای نهادینه کردن رعایت اخلاق در پژوهش.
- ۴- گنجاندن واحدهای جداگانه با موضوع اخلاق پژوهش، یا سرفصل‌های جداگانه در واحدهای درس «روش تحقیق کمی/کیفی» به دانشجویان، به‌ویژه دانشجویان تحصیلات تکمیلی و پژوهشگران.

- ۵- داشتن کدهای اخلاقی برای تمام پژوهش‌ها و در نظر گرفتن آنها از سوی فصلنامه‌ها و همایش‌ها برای پذیرش و چاپ مقاله‌ها.
- ۶- ثبت کارآزمایی در پژوهش‌های بالینی با هدف هماهنگ شدن فرایند کارآزمایی بالینی با استانداردهای بین‌المللی.

منابع

- آذربایجانی، مسعود (۱۳۹۱). سنجش مفاهیم اخلاقی. *اخلاق و حیانی*، ۲ (۲)، ۷-۳۲.
- آقابخشی، علی اکبر (۱۳۷۹). *فرهنگ علوم سیاسی*. تهران: نشر چاپار.
- ازکیا، مصطفی؛ دربان آستانه، علیرضا و معتمدی، فاطمه (۱۳۹۳). *روش‌های تحقیق کاربردی*. تهران: نشر کیهان.
- اسلامی اردکانی، سیدحسین (۱۳۹۰). *منزلت اخلاق پژوهش در کتاب‌های روش تحقیق به زبان فارسی: بررسی انتقادی. فصلنامه علمی پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی*، ۱۷ (۶۹)، ۸۹-۱۲۵.
- اسلامی، سیدحسین (۱۳۸۸). *مسئله ارجاع به معاصران در اخلاق پژوهش*. راهبرد فرهنگ، ۸ و ۹، ۲۱-۳۸.
- امین‌خندقی، مقصود و پاک‌مهر، حمیده (۱۳۹۱). *آموزش معیارهای اخلاق پژوهش: ضرورتی انکارناپذیر در برنامه‌های درسی آموزش عالی. فصلنامه اخلاق در علوم فناوری*، ۷ (۴)، ۱-۱۳.
- ایران‌نژاد پاریزی، مهدی (۱۳۹۵). *اصول پایان‌نامه نویسی*. تهران: نشر مدیران.
- باقری، خسرو؛ سجادیه، نرگس و توسلی، طیبه (۱۳۸۹). *رویکردها و روش‌های پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۲). *روش‌های تحقیق در علوم انسانی و اجتماعی*. تهران: مهربان نشر.
- پوپر، کارل ریموند (۱۳۷۹). *اسطوره چهارچوب، دفاع از علم و عقلانیت؛ ترجمه علی پایا، تهران: طرح نو*.
- تابعی، ضیاءالدین و محمودیان، فرزاد (۱۳۸۶). *اخلاق در پژوهشگری. اخلاق در علوم و فناوری*، ۲ (۱ و ۲)، ۴۹-۵۴.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۵). *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- خالقی، نرگس (۱۳۸۷). *اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی. اخلاق در علوم و فناوری*، ۳ (۱-۲)، ۹۳-۸۳.
- خرسند، غلامحسین (۱۳۶۵). *اصول روش تحقیق و کاربرد کامپیوتر*. تهران: روزبهان.

خروشی، پوران؛ نصر، احمدرضا و فروغ، خروشی (۱۳۹۵). معیارهای اخلاق اسلامی در فرایند پژوهش‌های علوم انسانی. فصلنامه پویش در آموزش علوم تربیتی و مشاوره، ۲ (۴)، ۹۱-۱۱۴.

خلیلی شورینی، سیاوش (۱۳۹۳). روش‌های تحقیق در علوم انسانی. تهران: یادواره کتاب.

خواججه‌نوری، عباسقلی (۱۳۷۴). روش تحقیق. تهران: دانشگاه تهران.

دست‌مرد، مادح؛ صفایی مقدم، مسعود؛ پاک‌سرشت، محمدجعفر و شهینی بیلاق، منیجه (۱۳۹۱). بررسی میانی نظری ایده خودکارآمدی به‌عنوان هدفی تربیتی. پژوهشنامه

مبانی تعلیم و تربیت، ۲ (۲)، ۱۷-۳۸.

دلاور، علی (۱۳۹۶). روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی. تهران: نشر ویرایش.

دلاور، علی (۱۳۹۶). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی.

ویرایش دوم، تهران: رشد.

دهنوی، حسین (۱۳۷۹). روش تحقیق. قم: دارالصادقین.

دیانی، محمدحسین (۱۳۸۵). گلوگاه‌های پژوهش در علوم اجتماعی. مشهد، کتابخانه

رایانه‌ای.

ربانی، هادی (۱۳۷۷). پژوهش روشمند: آشنایی با مقدمات پژوهش. تهران: کتاب‌باز.

رضوی، سیدمحمد؛ قدوسی، آرش؛ الماسی، فاطمه و حسین‌پور، سارا (۱۳۹۶). بررسی

میزان رعایت کدهای اخلاقی در پژوهش‌های دانشجویان دوره دکتری عمومی

دانشکده دندان‌پزشکی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان بر اساس بازنگری

پایان‌نامه‌ها طی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۴. مجله دانشکده دندان‌پزشکی اصفهان،

۱۳ (۳)، ۲۷۹-۲۷۱.

ریاحی، غلامحسین (۱۳۸۹). آشنایی با اصول و روش تحقیق به انضمام چگونگی تهیه

گزارش. تهران: اشراقیه.

زاهدی، فرزانه و لاریجانی، باقر (۱۳۹۰). کمیته‌های اخلاق پژوهش: ضرورت ارتقای

توانمندی‌ها و مهارت‌های اعضا. مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، ۵، ۸-۱.

زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۷۱). یادداشت‌ها و اندیشه‌ها. تهران: اساطیر.

ساروخانی، باقر (۱۳۸۵). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی. تهران: پژوهشگاه علوم

انسانی و مطالعات فرهنگی.

- ساعی ارسی، ایرج (۱۳۸۸). روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی (ابزارها و فنون کمی پژوهش). تهران: انتشارات بهمن برنا.
- سرافراز، علی‌اکبر (۱۳۶۶). راهنمای پژوهش و نگارش. مشهد: بی‌نا.
- سیف، علی‌اکبر (۱۳۷۵). روش تهیه پژوهش‌نامه در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رودهن.
- شریف‌زاده، حکیمه‌السادات و قاضی، مریم (۱۳۹۳). مهدویت و دلالت‌های تربیتی آن (به لحاظ تنظیم اهداف، اصول و روش‌ها). مجله پژوهش‌های تعلیم و تربیت اسلامی، ۶ (۹)، ۱-۲۸.
- شریفی، احمد حسین (۱۳۸۴). اخلاق و پژوهش. پژوهش، (۲)، ۱۰۳-۱۱۸.
- شریفی، حسن پاشا و شریفی، نسترن (۱۳۸۶). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: سخن.
- شهریاری، حمید (۱۳۸۶). حریم خصوصی و جامعه اطلاعاتی. پژوهش‌های فلسفی کلامی، ۸ (۳)، ۱۰۱-۱۲۵.
- صاحبی، علی (۱۳۸۰). روش تحقیق در روان‌شناسی بالینی. تهران: سمت.
- صبری، نورمحمد (۱۳۹۵). درآمدی بر روش تحقیق در حقوق. تهران: نشر میزان.
- صدوقی، مجید (۱۳۸۶). پژوهش کیفی در روان‌شناسی و علوم تربیتی. تهران: هستی نما.
- ظهوری، قاسم (۱۳۷۸). کاربرد روش‌های تحقیق علوم اجتماعی در مدیریت. تهران: نشر میر.
- عریضی، حمیدرضا و فراهانی، حجت‌الله (۱۳۸۷). روش‌های کاربردی پژوهش در روان‌شناسی بالینی و مشاوره. تهران: نشر دانژه.
- عزیزی، فریدون (۱۳۹۲). سبک زندگی در پژوهش‌های علمی پزشکی. پژوهش در پزشکی (مجله پژوهشی دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی)، ۳۷ (۳)، ۱۳۹-۱۴۴.
- فرامرز قراملکی، احد (۱۳۸۳). خاستگاه اخلاق پژوهش. آینه میراث، ۲ (۴)، ۷-۱۷.
- فرامرز قراملکی، احد و شالباف، عذرا (۱۳۸۹). تدوین پایان‌نامه‌ها (شیوه‌ها و مهارت‌ها). قم: معاونت پژوهشی حوزه علمیه قم.
- فرخزاد، پرویز (۱۳۸۴). راهنمای پژوهش تاریخی (کتابخانه‌ای). تهران: طهوری.
- قائمی، علی (۱۳۷۲). روش تحقیق با تأکید بر مکتب‌شناسی. تهران: نشر امیری.

- کلانتری، اکبر (۱۳۸۵). *اخلاق زندگی*. تهران: نشر معارف.
- کمیته اخلاق پژوهش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۹۰). *منشور و موازین اخلاق پژوهش. معاونت پژوهش و فناوری، مرکز برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری پژوهشی*.
- کوچکی، علیرضا؛ نصیری محلاتی، مهدی؛ قربانی، رضا و خرم‌دل، سرور (۱۳۹۲). ۳۰ سال پژوهش‌های زراعی در ایران: ۲- بررسی وضعیت اخلاق پژوهش. *نشریه بوم‌شناسی کشاورزی*، ۵ (۴)، ۳۹۵-۴۰۵.
- مرادی دولیسکانی، مرتضی؛ سعیدی رضوانی، محمود؛ کرمی، مرتضی و امین‌خندقی، مقصود (۱۳۹۵). *شناسایی استانداردها و مؤلفه‌های اخلاق حرفه‌ای تدریس استادان دروس معارف اسلامی. مجله فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ۴ (۶)، ۴۷۳-۴۹۴.
- مصدق، حمید (۱۳۵۰). *مقدمه‌ای بر روش تحقیق*. کرمان: مدرسه عالی مدیریت کرمان.
- مطلبی‌فرد، علیرضا؛ آراسته، حمیدرضا؛ محبت، هدیه و دستا، مهدی (۱۳۹۱). *اخلاق پژوهش در آموزش عالی: ویژگی‌های فردی و مسئولیت‌های حرفه‌ای پژوهشگران. فصلنامه دانش‌شناسی (علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات)*، ۵ (۱۹)، ۹۶-۱۱۵.
- معروفی، یحیی؛ کیامنش، علیرضا و مهرمحمدی، محمود و علی‌عسکری، مجید (۱۳۸۶). *ارزشیابی کیفیت تدریس در آموزش عالی: بررسی برخی دیدگاه‌ها. فصلنامه مطالعات برنامه درسی*، ۲ (۵)، ۸۱-۱۱۲.
- ملائتی توانی، علیرضا (۱۳۸۶). *درآمدی بر روش پژوهش در تاریخ*. تهران: نشر نی.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۸۵). *مهر ماندگار؛ مقالاتی در اخلاق شناسی*. تهران: نگاه معاصر.
- میرجعفری، حسین؛ نورائی، مرتضی و الویری، محسن (۱۳۸۸). *روش پژوهش در تاریخ*. سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- میرکمالی، سید محمد (۱۳۸۲). *اخلاق و مسئولیت‌های اجتماعی در مدیریت آموزشی. مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران*، ۱، ۱۴-۳۲.
- نصیری همراه، عاطفه (۱۳۹۶). *اخلاق در پژوهش‌های علوم رفتاری: دیدگاه صاحب‌نظران روش‌شناسی. مجله اخلاق پزشکی*، ۱۱ (۴۱)، ۲۵-۳۶.
- نکونام، جعفر (۱۳۸۶). *روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی*. قم: انتشارات دانشگاه قم.

- نورائی، مرتضی (۱۳۸۷). راهنمای نگارش در تاریخ دستنامه تحقیق برای دانشجویان. مشهد: جهاد دانشگاهی، واحد مشهد.
- نیک‌نشان، شقایق؛ لیاقتدار، محمدجواد؛ بختیار نصرآبادی، حسنعلی و پاک‌سرشت، محمدجعفر (۱۳۹۱). ایدئولوژی مبنای برای عملکرد آموزش و پرورش: مقایسه پیامدهای ایدئولوژی لیبرال و نئولیبرالیسم بر تعلیم و تربیت در کشورهای غربی. پژوهشنامه مبانی تعلیم و تربیت، ۲ (۱)، ۵-۲۶.
- هروی، جواد (۱۳۸۶). روش تحقیق و پژوهش علمی در تاریخ: راهنمای نگارش تحقیقات در علوم انسانی و تاریخ. تهران: امیرکبیر.
- Artino, R.; Scott, W. & Brown, S. W. (2009). Ethics in educational research: A comparative analysis of graduate student and faculty beliefs. *College Student Journal*, 43 (2), 599-616.
- Brock, G. (2000). Guidelines for the Responsible Conduct of Researchers: *General Principles*. Available at: <http://www.uky.edu/HES.gwbrock/RCRCODE>. Accessed: 11 Dec. 2007.
- Broom, A. (2006). Ethical Issues in Social Research. *Complementary Therapies in Medicinal*, 14 (2), 151-169.
- Carr, D. (2007). Character in Teaching. *British Journal of Education Studies*, 55 (4), 369-389.
- Emanuel, E. J.; Wendler, D.; Killen, J. & Grady, C. (2004). What makes clinical research in developing countries ethical? The benchmarks of ethical research. *The Journal of Infectious Diseases*, 189 (5), 930-937.
- Faden, R. R. & Beauchamp, T. L. (1986). *A history and theory of informed consent*. New York: Oxford University Press.
- Hogan, S. (2009). *Being Ethical: How process Drama Assists Pre-service drama Teachers to Reflect on professional Ethics*. Submitted for Master of Arts. Queensland University of technology creative industries Faculty performance studies.
- Homan, R. (1991). *The ethics of social research*. Addison-Wesley Longman Ltd.
- Hooper, S. (2005). *Addressing Ethical Issues in Higher Education: A practical Guide*. Institute of Business Ethics.UK
- Marmolejo, Francisco (2006). *Fostering the Development and Implementation of Principles for Managing Ethics in Higher Education Institutions: An International Comparative Perspective*.

- Online Submission, Paper presented at the *OECD-IMHE General Conference* (Paris, France, Sep 11-13, 2006).
- Philpot, M. (2004). An introduction to ethics of research in psychiatry. *Psychiatry*, 3 (3), 26-29.
- Pimple, K. D. (2002). Six domains of research ethics. *Science and Engineering Ethics*, 8 (2), 191-205.
- Richardson, S. & McMullan, M. (2007). Research Ethics in the UK: What can sociology learn from health? *Sociology*, 41 (6), 1115-1132.
- Robertson, M. D. & Walter, G. (2008). Many faces of the dual-role dilemma in psychiatric ethics. Australian & New Zealand. *Journal of Psychiatry*, 42 (3), 228-235.
- Shaw, I. (2003). Ethics in the Qualitative Research and Evaluation. *Journal of Social Work*, 3 (9), 9-29.
- Sponholz, G. (2000). Teaching scientific integrity and research ethics. *Forensic Science International*, 113 (1-3), 511-514.